

Stranci i pridošlice u srednjem vijeku

Matijević, Ruža

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:070635>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-02**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Diplomski sveučilišni studij povijesti (jednopedmetni); smjer: nastavnički

Zadar, 2020.

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Diplomski sveučilišni studij povijesti (jednopedmetni); smjer: nastavnički

Stranci i pridošlice u srednjem vijeku

Diplomski rad

Student/ica:

Ruža Matijević

Mentor/ica:

doc. dr. sc. Antun Nekić

Zadar, 2020.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Ruža Matijević**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Stranci i pridošlice u srednjem vijeku** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 5. listopada 2020.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Neke odrednice srednjovjekove europske zbilje	3
2.1. Cijeli svijet je strana zemlja onima čija bi domovina trebao biti raj	3
2. 2. Urbani život srednjovjekovne Europe	5
3. Stranci i pridošlice u Engleskoj	8
3.1. Stranci u srednjovjekovnom engleskom pravu	10
3.1.1. Od pisama zaštite do <i>denization</i>	14
3.1.2. Letters of denization	19
3.2. Stranci u srednjovjekovnom Londonu.....	21
4. Stranci i pridošlice u dalmatinskim komunama.....	29
4.1. Komunalno uređenje	29
4.2. Odnos komune sa zaleđem	32
4.3. Stanovništvo komune	34
4.4. Pravni propisi o strancima u statutima dalmatinskih komuna	36
4.4.1. Odnos prema trgovcu kao osnova razvoja odnosa prema strancu	38
4.4.2. Dodjeljivanje punopravnog građanstva.....	42
4.4.3. Habitatores	48
4.4.4. Druge kategorije stranaca koje su se pojavljivale u dalmatinskim komunama u srednjem vijeku	52
4.5. Drugi čimbenici u afirmiranju stranaca u komunama.....	53
4.5.1. Grgur Mrganić – hrvatski plemić i zadarski građanin.....	56
4.5.2. Dodjeljivanje plemstva strancima u Dubrovniku	58
5. Zaključak	61
6. Popis literature	66
7. Popis izvora.....	70
8. Popis internet stranica	70
9. Popis slika	70
10. Popis grafikona.....	71
11. Popis karata i tablica	72
12. Sažetak	73
13. Summary.....	74

1. Uvod

Cilj ovoga diplomskoga rada je sagledati odnos prema strancima i ispitati na koji način se regulirao njihov položaj u dva entiteta s različitim političkim konfiguracijama. Prvo na primjeru Engleske kao kraljevstvu, a zatim u urbanom gradskom okruženju, na primjeru dalmatinskih komuna. Osim toga, gradske sredine istočnoga Jadrana bile su prostorno relativno male i stranac je među malim brojem stanovništva lako dolazio do izražaja što je omogućavalo održavanje politike koja se formirala prema svakom zasebnom slučaju. S druge strane, Engleska je zbog svoje veličine i napućenosti težila uniformiranju obveza i prava stranaca na čitavom području. Geografski udaljena, ova dva područja razvijaju se bez međusobnih utjecaja i počivaju na gotovo potpuno različitim pravnim temeljima, stoga je zanimljivo promotriti na koji način tretiraju strance i pridošlice.

Prvo poglavlje pregled je europskoga urbanoga razvoja i stvaranja identiteta temeljenoga na vjerskoj pripadnosti, a služi kao svojevrsan uvod u temu. Drugo poglavlje opisuje odnos prema strancima u srednjovjekovnoj Engleskoj i u prvom redu se bavi pravnom regulacijom i institucijama koje su se vremenom razvijale s ciljem da se odnos prema strancima regulira na razini države. S obzirom da se samo na temelju pravne regulacije ne može ocijeniti koliko su stranci u stvarnosti uključeni u zajednicu, unutar toga poglavlja posebno se opisuje primjer Londona. Druga velika geografska cjelina su dalmatinske komune. Taj dio rada započinje s opisom komunalnog uređenja, njezinim stanovništvom te se ponovno bazira na pravnoj regulaciji – statutima dalmatinskih komuna. Najprije općenito o statutarnim odredbama koje reguliraju prava i obveze stranaca, a zatim i detaljnije o pravnim kategorijama stanovnika koji u gradovima žive, odnosno njihovom otvorenošću i zatvorenošću za strance i pridošlice. Osim toga, na raznim dostupnim primjerima pokušava se prikazati kontrast između ponekad

isključivih statutarnih odredbi i stvarnog položaja stranaca i pridošlica u komunama, odnosno, prikazuje se koji su svi elementi igrali ključnu ulogu u određivanju toga položaja. Iako postoji raskorak između stvarnih odnosa i pravnih odredbi, ovaj diplomski rad uglavnom se bazira na pravnoj regulaciji, a prikazi dokumentarista koji baziraju svoja istraživanja prvenstveno na analizi dokumenata, u ovom slučaju notarskih zapisa, služe kao prikaz toga raskoraka.

2. Neke odrednice srednjovjekove europske zbilje

2.1. *Cijeli svijet je strana zemlja onima čija bi domovina trebao biti raj.*¹

U nezaustavljivom procesu razvoja ljudskog društva, srednji vijek zauzima upečatljivo i dugotrajno razdoblje u kojem je Katolička crkva imala izuzetno bitnu ulogu. Možda je vjera u Boga davala, većinski ratarskom stanovništvu, poticaj i snagu da izdrže težački način života zbog nade u raj u onom zagrobnom, ali još veću ulogu Crkva je imala kao institucija u procesu definiranja srednjovjekovnoga društvenoga i političkoga poretka. Ona vlast širi svoj utjecaj po Europi putem biskupija podređenih direktno papi. Crkvena zajednica nadilazi razlike i stvara međusobnu povezanost među ljudima dajući stanovnicima različitih krajeva Europe osjećaj pripadnosti istoj zajednici. To je svakako bitno u kontekstu razmatranja položaja stranaca u tom istom društvu jer, s jedne strane, stanovnici dvaju susjednih gradova ponekad su jedan drugome strani i pripadaju različitim zemaljskim vladarima i zakonima, istovremeno se pokoravaju istim božanskim zakonima. Na tome svakako počiva i odnos prema strancima. Naime, kršćanska zajednica, *universitatis christiana*, jedna je od temeljnih određenja pripadnosti u srednjem vijeku: „Ona je integrativni čimbenik osobnosti svih ljudi koji u njoj žive i same zajednice. S obzirom na to da je univerzalno definirala pripadnost, vjera je ujedno bila i najmoćnije sredstvo isključivanja.“² Tome u prilog govori svakako i sveopći strah od ekskomunikacije, odnosno kazne isključivanja iz crkvene zajednice, što je *de facto* značilo i isključivanje iz svih sfera javnoga života. Zbog toga su pripadnici vlasti i drugi pojedinci bili

¹ Hugo od sv. Viktora, In Ecclesiasten Homiliae, u C.W. Connel, 2015, str. 489.

² Z. Janeković Römer, 2004., str. 21.

spremni pristati na sve uvjete kako bi se poništilo isključivanje. Ne čudi što je kršćanstvo bilo značajno u oblikovanju zajedničke europske kulture, Crkva je kao institucija nadilazila prostore gradova i država, a svugdje je imala u dobroj mjeri uniformiranu strukturu, hijerarhiju, jezik, običaje i liturgiju. Premda su u zajednicu kršćana bili uključeni svi društveni slojevi, ta pripadnost niti u jednom smislu ne poništava njihove društvene razlike. Transformacija agrarnog u kompleksnije društvo koje se temeljilo na trgovini koja je bazirana na razmjeni dobara iz cijeloga svijeta uzrokuje češće doticaje s različitim kulturama. Takva je zbilja zahtijevala stvaranje novih društvenih i političkih struktura, a svjetovni vladari i Katolička crkva bili su prirodni saveznici u tom procesu. Naime, pri stvaranju identiteta ključna je različitost kao suprotnost stvorenom identitetu. Tako zajednicu kršćana, na neki način, čini bližom i povezanijom strah od onih koji to nisu, Moore drži da je stvaranje sistema straha i progona bilo sustavno provođeno od strane svjetovnih i crkvenih vladara. Naime, stvaranje zbilje nije se temeljilo na utvrđenim činjenicama već definicijama koje su vladajuće elite plasirale kao zbilju koja to nakon određenog vremena i postaje, on to opisuje kroz primjere isključivanja heretika, gubavaca, Židova, homoseksualaca i žena.³ Iako vlast nije bila sama u provođenju, ona je bila odgovorna za stvaranje politika isključivanja stranoga koje su se duboko ukorijenile u europsko društvo i stvorile određene potrebe društva da se od tog stranoga *de facto* i *de iure* distancira. Demoniziranjem nepoznatoga i različitoga, Crkva potvrđuje legitimitet svog djelovanja, ali stvara mitizaciju stranoga što se često iskorištava u svrhe iskazivanja vlastite superiornosti te su stranci često prikazivani kao uzrok nesreća, pa tako i Dante piše kako su smrad gramzivih stranaca i miješani soj ljudi doveli do moralne dekadencije Firence.⁴ U takvim se okolnostima nalazio stranac koji se pokušava

³ R. Moore, 2007.

⁴ LeGeoff, 1997, str.146.

uklopiti u sredinu koja ne samo da ga smatra tuđim, već i tuđinu općenito drži zlom. Strah je dominantna emocija srednjega vijeka, često korištena u svrhu kontrole, a strah od stranoga i drugačijega bio je jedan od mehanizama očuvanja poretka i potvrđivanja legitimiteta svjetovne i crkvene vlasti. Kako bez stranoga ne bi bilo niti poznatoga, tako je strah od stranaca na neki način bio društveno ljepilo „poznatoga“, a poznato (i prvenstveno prihvaćeno) je često završavalo upravo gdje i *universitatis christiana*. Suprotno strahu, grad je kao zajednica građana pružala sigurnost i utočište stanovnicima, ali i onima koji u grad dođu iz drugih mjesta. To je bila osnovna zadaća gradskih vlasti, ali i kralja pod čijom se ingerencijom grad nalazi. U takvoj zajednici je punopravno građanstvo bilo vrhunac integracije, ali činjenica da je u svim gradovima bilo sačuvano upravo za gradsku manjinu muškaraca katoličke vjeroispovijesti ukazuje na isprepletenost Crkve i svjetovnih vlasti u kreiranju urbane pravne i društvene politike.⁵

2. 2. Urbani život srednjovjekovne Europe

Od 10. stoljeća u Europi je započeo veliki val urbanizacije koja je u velikoj mjeri bila neujednačena u različitim dijelovima Europe. Nastajali su novi gradovi, a postojeći su širili svoja područja te transformirali svoj izgled i karakter stvarajući živu zajednicu u sigurnosti gradskih zidina. Od 1000. do 1500. godine broj stanovnika u Europi gotovo se udvostručio, a gradski život je privlačio sve veći broj stanovništva.⁶ Gradovi su bili ujedno i trgovišta i centri proizvodnje dobara i usluga, ali su, dakako, ovisili o opskrbi prehrambenim dobrima. Prvenstveno su se oslanjali na svoje ruralno zaleđe, ali kako su gradovi rasli, njihove su potrebe često nadilazile lokalnu proizvodnju i opskrba se oslanjala na trgovinu iz udaljenijih

⁵ M. Rubin, 2020, str.16.

⁶ W. Blockmans, P. Hoppenbrouwers 2014, str. 298.

krajeva. Imajući na umu kako je transport brodovima bio znatno isplativiji od kopnenoga, ne čudi što su se veći gradovi razvijali kao luke na obalama plovnih rijeka i na obalama mora. Manji su gradovi bili urbani i administrativni centar svog okolnog ruralnog područja. Grad je o zaleđu ovisio i to ne samo zbog opskrbe sirovinama, nego i opskrbe stanovništvom. Naime, gradovi se nisu mogli sami demografski obnavljati, već su bili ovisni o migracijama, prvenstveno onima iz okolice, ali i migracijama stanovništva koje je selilo iz manjih u veće gradove. Međuovisnost gradova i njihova zaleđa čini ih tako nerazdvojnomo cjelinom, stanovništvo koje je živjelo u zaleđima većih gradova moglo je povećanjem svoje proizvodnje prodrijeti na šire tržište što im omogućuju gradovi, odnosno, gradske trgovačke veze, dok je imućnije gradsko stanovništvo kupovalo zemlju u zaleđu kao jedan vid sigurnoga ulaganja. Broj stanovništva grada i njegova zaleđa tako je bio proporcionalan, odnosno, gradovi s većim brojem stanovnika imali su i velik broj stanovništva u svom zaleđu, a samo su prenapučena seoska područja mogla podnijeti gubitke koje je nužno donosila migracija stanovništva u grad.⁷ Veći su gradovi, dakle, ovisili o trgovini s udaljenijim krajevima, prvenstveno zbog opskrbe grada, ali i zbog toga što je takva trgovina nudila mogućnosti plasiranja vlastitih proizvoda na veće tržište od lokalnoga. Upravo je zbog toga gradovima bilo od vitalnog značaja uspostaviti kontrolu nad trgovačkim putovima. Kako trgovina postaje osnovnom granom većih gradova, njih naseljavaju novi stanovnici, često s udaljenih mjesta, različitih običaja, a često i različitih etničkih pozadina: „Sve što je bilo novo i napredno u gradovima ovisilo je na raznolikosti talenata: o odvjeticima i bilježnicima, trgovcima i bankarima, liječnicima i učiteljima, o desecima zanata, svećenicima, glumcima i uličnim prodavačima. (...) gradovi su bili sastavljeni kako bi stvorili učinkovitu zajednicu.“⁸

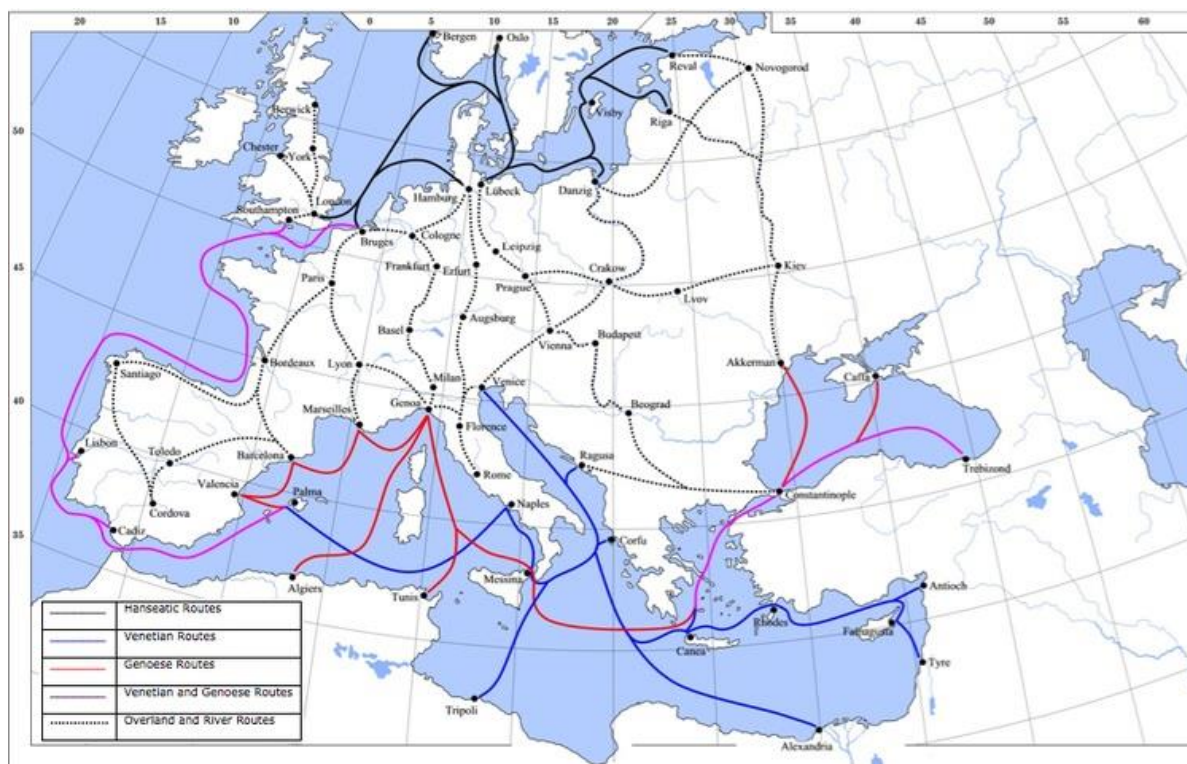
⁷ W. Blockmans, P. Hoppenbrouwers 2014, str. 299.

⁸ M. Rubin, 2020., str. 8.

Takva je raznolikost zahtijevala da se oforme zakonski mehanizmi uspostave reda. Iako su smatrani „otocima slobode i mira“, srednjovjekovni gradovi to nisu bili u smislu da je stanovništvo bilo slobodno činiti što želi, već je odražavalo određeni stupanj autonomije od vladara i/ ili biskupa. Naime, gradovi su se trudili zadobiti slobode koje su im davale određenu razinu autonomije. Prvenstveno se to odnosi na slobodu vlastitoga sudstva i zakonodavstva, a slobode su se razlikovale od grada do grada. Gradsku vlastelu činili su gotovo isključivo obogaćeni trgovci i staro plemstvo te su politiku grada krojili na način koji je najbolje odgovarao njihovom ekonomskom prosperitetu i očuvanju vlastitih interesa. Kako je trgovina postala jedan od stupova srednjovjekovne ekonomije, politika gradova bila je bila usmjerena upravo prema očuvanju trgovine, a samim time jedna od bitnijih gradskih politika postaje i dodjeljivanje određenih prava stranim trgovcima. Prava i slobode koje su gradovi dodjeljivali stranim trgovcima, a s ciljem zaštite vlastitih interesa, bili su kamen temeljac uspostavljanja odnosa prema svim strancima koji dolaze u potrazi za novim početkom.

3. Stranci i pridošlice u Engleskoj

Kako se grad smatrao zajednicom slobodnih ljudi, pridošlice koji su u gradovima stanovali godinu i jedan dan smatraju se slobodnim ljudima, ali ta je klasifikacija značila samo da imaju osobnu slobodu, nikako da pripadaju gradu kao zajednici slobodnih ljudi.⁹ Status punopravnog građanstva pridošlice su mogle steći samo pod određenim uvjetima koji su se razlikovali od grada do grada, ponegdje je to bilo naseljavanje s obitelji, ponegdje samo određena duljina boravka, posjedovanje kuće, plaćanje poreza itd. Prava koja građani imaju također se razlikuju od grada do grada, ali ona nisu osobna prava, već pripadajuće privilegije svih građana toga grada, a kao što je stečeno, građanstvo može biti i oduzeto. Obrtnički cehovi se često nameću gradskim vlastima kako bi imali utjecaj na proceduru primanja

Karta 1: Prikaz srednjovjekovnih trgovačkih ruta

stranaca i pridošlica pa su tako vještim pridošlicama davali svojevrsno „sponzorstvo“ u

⁹ C. Liddy, 2017. str. 44.

procesu primanja u red građana i zbog toga ih se često povezuje sa stjecanjem građanstva. Poznati su slučajevi iz Londona iz 1312. i 1319. godine kada su gradski cehovi pritisnuli gradonačelnika, a kasnije i kralja, da pristanu na to da cehovima da ovlasti da prije primanja u red građana bude potvrđen od strane ceha kojemu se želi pridružiti.¹⁰ Dakle, pripadnost cehu može strancima i pridošlicama olakšati pristup gradskim privilegijama, ali pripadnost cehu ne podrazumijeva i status građanina.

Kao posljednji korak postizanja građanstva navodi se polaganje prisege tzv. *freeman's oath*. Prisega je zajednička svim gradskim stanovnicima grada, svi je polažu po istoj formuli i sličnog je sadržaja u većini engleskih gradova. Zakletva završava s „tako mi Bog pomogao“, a pristupnik priseže da će „biti dobar i iskren kralju Engleske i poslušan gradonačelniku i drugim gradskim službenicima.“¹¹ S obzirom da su engleski gradovi pod kraljevom jurisdikcijom, on priseže kralju jer u trenutku kada postaje punopravnim građaninom, on istovremeno posredno postaje i subjektom engleske krune. Građani nisu imali samo privilegije, imali su određene dužnosti, u prvom redu fiskalne, vojne i političke te je kralj imao potrebu regulirati status svih onih pod svojom vlašću pa se zbog toga stvaraju pravne procedure za primanje stranaca u kraljevstvo. One su za razliku od gradskih sloboda koje su se razlikovale od grada do grada, težile uniformiranosti.

¹⁰ C. Liddy, 2017. str. 45.

¹¹ C. Liddy, 2017. str. 26

3.1. Stranci u srednjovjekovnom engleskom pravu

Pravo u Engleskoj nastavljač je germanske pravne politike koja usvaja i određene elemente rimskog prava, a naziva se *common law* sustavom.¹² Postojale su brojne institucije u

Slika 1: Prikaz scene srednjovjekovnog sajma

engleskom pravu čiji se nastanak povezuje sa strancima. Imajući na umu prvo strane trgovce valja istaknuti *Piepowder courts* kojima predsjedava gradonačelnik dok gradski ili strani trgovci čine porotu. Oni su zasjedali u gradovima za

vrijeme trajanja sajмова, a ime

su dobili od složenice *pies pouders* koja u prijevodu znači prašnjave noge. Još je jedna institucija bila dostupna stranim trgovcima za vrijeme trajanja sajma, tzv. *safe conduct*. Ova institucija jamči siguran prolazak osobi ili grupi ljudi s naoružanom pratnjom legalnim dokumentom, a poznata je još iz antike, ali se porastom trgovine ona razvija i njeni najčešći korisnici postaju upravo trgovci.¹³ Valja istaknuti kako *safe conduct* nije poništavao carine već upravo naprotiv, trgovcima je sigurnost bila jamčena uz uvjet da su sve obveze podmirene. Iako su ove institucije bile dostupne samo za vrijeme trajanja sajмова, ipak su stranim trgovcima pružale kvalitetan oblik zaštite te se u pravnoj povijesti smatra da su

¹² Š. Kurtović, 2002. str. 177-250.

¹³ K. Keechang, 2004, str. 25.

upravo *Piepowder* sudovi bili temelj za razvoj trgovačkog prava.¹⁴ Njihov je primarni cilj bio osigurati brz i efektivan pravni lijek za trgovce: „Nitko tko stanuje ili posjeduje zemlju ili nastambu u Torkseyu neće biti tužen ili kažnjen na *piepowder* sudu, osim ako dobrovoljno pristane pojaviti se na sudu“¹⁵ Utjecaj koji je ovakav pravni postupak na *piepowder* sudovima imao na stvaranje povoljnije pravne okoline prema strancima svakako se očitava u činjenici da se takvi uvjeti počinju pojavljivati i na drugim sudovima koji nisu povezani sa sajmovima i trgovištima, K. Keechang navodi primjer iz londonske *Liber albus* iz 1285. godine: „Ako dođe do suđenja između stranca i domorodca u slučajevima ugovora, duga ili neovlaštenog ulaska za koji bi strani trgovci mogli imati saznanja, to će biti učinjeno pred dvanaest ljudi od kojih će polovica biti domaće stanovništvo, a druga polovica stranci koji stanuju u gradu.“¹⁶ Razvojem prava možemo pratiti kako se mijenja trgovina, odnosno, kako opada važnost sajмова prema 14. stoljeću te trgovci od putnika postaju gradski stanovnici koji traže povlastice u gradovima. Sačuvani su brojni dokumenti s privilegijama iz prve polovice 13. stoljeća brojnim trgovačkim grupama koje su im omogućavale pristup poslovnim mogućnostima u gradovima.¹⁷ Kulminacija ovakvog legalnog razvoja očitava se svakako 1303. godine kada Edward I. izdaje povelju pod nazivom *Carta mercatoria*, a koja uređuje prava stranih trgovaca, među ostalima kaže da trgovcima treba omogućiti pravni lijek na dnevnoj bazi temeljen na pravima o trgovcima te jamči stranim trgovcima suđenje pred miješanom porotom (ako u gradu ima dovoljan broj stranaca) osim za kriminalne delikte sa

¹⁴ Š. Kurtović, 2002, str. 177.-250.

¹⁵ K. Keechang, 2004, str. 30.

¹⁶ K. Keechang, 2004, str. 30.

¹⁷ Prvo trgovcima iz Cologne, zatim 1230. iz Nantesa, 1237. Gutlanda, 1255. St. Omera u Flandriji itd.

smrtnom kaznom.¹⁸ Dakle, *Carta mercatoria* je osiguravala trgovcima onakvu pravnu zaštitu kakvu su i do tada uživali za trajanja sajмова, a sada na širem području i cijele godine. Ovaj zakon otkriva značajan pomak koji su strani trgovci postigli u pokušajima da se infiltriraju u protekcionistički pravni sustav gradova.

Važno je istaknuti zakon koji se često interpretira kao jedan od prvih zakona koji su regulirali pitanje stranaca, odnosno *De natis ultra mare* kojega donosi Parlament 1351. godine. Kako se slobode u srednjem vijeku očituju, među ostalim, u pravu na nasljeđivanje, ovaj statut koji određuje da bi oni rođeni izvan Engleske trebali imati pravo nasljeđivanja (što je prije toga bilo onemogućeno), često se ovaj zakon stavlja u kontekst legislative vezane uz strance. Međutim, on nije bio statut o strancima niti o statusu stranca. On je posljedica ratnih okolnosti zbog kojih su se djeca kraljeva i njegovih hrabrih vojnika rađala u stranoj zemlji te im je dotadašnjim zakonom iz tog razloga bilo onemogućeno nasljeđivanje.¹⁹ Iako je prije ovog zakona nasljeđivanje bilo onemogućeno nasljednicima koji iz nekog razloga nisu mogli dokazati svoje podrijetlo, ono nije bilo diskriminatorno prema strancima, odnosno, ono što je vrijedio za strance, vrijedilo je i za Engleze. Uz to, strancima nije bilo onemogućeno kupovanje zemlje, niti da prime zemlju kao dar, zabrana se odnosila samo na nasljeđivanje. Zabilježeni slučajevi ukazuju na to da se stranci u Londonu osjećaju „kao kod kuće“, naime, oni su kupovali i posjedovali kuće, uživali određena prava kao privatne osobe te koristili zakonske okvire dostupne i domaćem stanovništvu.²⁰ U tom smislu treba promatrati pojam *alien*, odnosno *alienigena* koji se koristio za rođene preko mora ili one sa stranim podrijetlom. Iako nazivlje za strance potječe još iz antike i oni čine vitalni dio društva, pravni

¹⁸ K. Keechang, 2004, str. 37.

¹⁹ K. Keechang, 2004, str.116, 137.

²⁰ K. Keechang, 2004, str.115.

sustav ovoga vremena još ga ne poznaje u potpunosti, odnosno, unatoč svemu navedenom, u pravnom smislu tada još uvijek postoje samo *liberi* (slobodni) i *serui* (bez slobode). Međutim i to se mijenja: „vjera i odanost trebali bi garantirati uživanje pravnih privilegija u kraljevstvu (1351). Kao posljedica pojavila se ideja kako bi nedostatak vjere i odanosti trebao značiti da osoba nema pravo uživanja prednosti legalnih privilegija unutar kraljevstva.“²¹ K. Keechang zaključuje kako je upravo to revolucionarna promjena u statusu osoba u Engleskoj, odnosno primarna razlika u pravnom statusu među onima koji su u odanosti kralju i onih koji to nisu. Takvo shvaćanje se u pravnoj povijesti primjenjuje na status stranaca bez obzira na to što se ne mijenja sami naziv, već u stoljećima koja su uslijedila pojam *alien* više ne nosi svoje prvotno značenje. Od primarnog značenja pojma koji je označavao one rođene u stranoj zemlji, dvojno značenje pojma *ligeance* pomoglo je prihvaćanju novih ideja pod starom terminologijom, pa se tako *common law* odvjetnici pod tim nazivom referiraju na vjeru i odanost koja se ogleda u mjestu rođenja. Koliko se jezik mijenja pod utjecajem vremena dokazuje to da ista rečenica ne znači isto u 13. i u 16. stoljeću: „Stranci ne mogu tražiti pravo nasljeđivanja u Engleskoj. U pravnom vokabularu 16.st. bolje je interpretirati "strance" kao osobe koje rođenjem nisu prisegle na odanost kralju. Takvo tumačenje će općenito pridonijeti semantičkoj koherentnosti pravnog vokabulara 16.st. po kojem se riječ "stranac" uvijek povezivala s podčinjenosti, odanosti, pravnom zaštitom, kraljevstvom, slobodom, jednakosti itd. Ali ista interpretacija će uzrokovati neprihvatljivu razinu proturječja u pravnom vokabularu 13. stoljeća. Dakle, tumačenje "stranca" kao osobe koja nije rođena u Engleskoj, naglašava semantičku koherentnost pravnog vokabulara 13.stoljeća po kojem je taj izraz usko povezan sa suđenjem, porotom, presudom, kraljevskim nalogom, kopiletom, nasljedstvom,

²¹ K. Keechang, 2004, str. 147.

dokazima itd.²² Brojni povjesničari i pravници kreću od pretpostavke da je englesko pravo o strancima započelo gubitkom Normandije, ali tada započinje tek nova institucija koja se bavi pravima stranaca, iako status stranaca u Engleskoj još uvijek nije bio pravno definiran.

3.1.1. Od pisama zaštite do *denization*²³

Politika Engleskog kralja Edwarda III. bila je uspostaviti i očuvati primat Engleske vlasti na britanskom otočju. Prvo je ratovao s Walesom, kojeg je nakon uspješnih vojnih kampanja uvrstio u sastavni dio engleske vlasti i pravnog sustava, ali i izgradio niz dvoraca i utvrda kako bi ojačao svoj položaj. Nakon toga uslijedio je rat sa Škotskom koja je potpisala savez s Francuskom poznat pod nazivom *Auld Alliance*, kojim se obvezuju međusobno podržati u slučaju napada Engleske. Francuski kralj Filip IV. oduzima Edwardu vojvodstvo Gaskonju i tako započinje još jedan rat. Ratovanje na više strana, ali i sistematska izgradnja dvoraca i utvrda u Walesu, Englesku su iscrpile financijski pa je kralj morao pronaći nove načine financiranja. Kako bi osigurao financijska sredstva za praznu blagajnu, kralj prvo 1295. godine, a zatim 1304., saziva Parlament. Rat s Francuskom završio je 1303. godine, Gaskonja je ponovno pripala Edwardu, a kako bi zapečatili mirovni sporazum Philipova kćeri Isabella se udaje za Edwardova sina, budućeg engleskog kralja Edwarda II. Taj brak trebao je osigurati trajni mir između ovih zemalja, ali je dao pravnu težinu budućih engleskih pretenzija na francusko prijestolje što je bio jedan od uzroka Stogodišnjeg rata. Sljedeći sukob koji je ostavio trag na englesku fiskalnu politiku i politiku prema strancima bio je Rat za Saint – Sardos 1324. godine. Francuska je napala engleske gradove u Akvitaniji koji su se predali

²² K. Keechang, 2004, str. 214.

²³ Koristim engleski izraz jer u hrvatskom pravnom sustavu ne postoji slična institucija iako je *denization* pravno gledano preteča stjecanja državljanstva naturalizacijom, odnosno prirođenjem koje poznaje i naš pravni sustav; *denizen* = stanovnik.

gotovo bez borbe i rat se završio za svega šest mjeseci. Kraljica Isabella, svrgnula je svog supruga Edwarda II. s prijestolja 1327. godine i na njegovo mjesto postavila svog sina Edwarda III., koji desetljeće kasnije započinje Stogodišnji rat zbog tvrdnje da polaže pravo na francusku krunu. Ti su ratovi imali direktnu posljedicu na strano stanovništvo u Engleskoj, kako su izbijali ratovi tako su engleske vlasti konfiscirale imovinu Francuza koji u živjeli u Engleskoj, ne samo radi nepovjerenja prema njima, već kao jedan vid financijskog oporavka iscrpljene državne blagajne. Kako bi izbjegli takvu sudbinu, stranci su tražili pravnu zaštitu koju im je vlast omogućavala u obliku tzv. pisama zaštite (*protection letters*) koji su im omogućavali određene mjere zaštite. Iz potrebe da se zaštita stranaca na neki način sistematizira i ujednači nastaje potpuno nova institucija, koja je ujedno i začetak stjecanja prava naturalizacijom - *letters of denization*.²⁴ To predstavlja početak redovne državne intervencije u pitanje nastanjivanja stranaca u Englesku. Dva su različita tipa dokumenta bili mogući presedani za uspostavljenje punopravne institucije *denization* statusa. To su na prvom mjestu *royal statements* koje datiraju još iz 1295. godine, a njima se određenim visoko pozicioniranim pojedincima diskretno davalo pravo kao i „čistim Englezima“ (*Anglicus purus*). Druga skupina „odobrenja“ više se bazirala na fiskalna prava stranaca, a datira još iz 1252. i odnosi se na strance koji su već bili prihvaćeni kao građani u nekim gradovima Engleske, ali traže potvrdu monarha kako bi svoja prava mogli ispoljavati na području cijelog kraljevstva, a njihovo izdavanje postaje gotovo rutinska praksa kraljevskog kabineta u 14. stoljeću. Kasniji *denization* nastavlja fiskalne obveze i prava iz ove institucije.²⁵ U tim

²⁴ Brojne su razlike između stjecanja građanstva naturalizacijom i putem *letters of denization*, jedan od njih je da je naturalizacija akt parlamenta, dok je *denization* dodijeljena kraljevom milošću, ali brojni autori ističu da te razlike nisu presudne za razdoblje srednjeg vijeka.

²⁵ B. Lambert, W.M. Ormrod, 2015, str. 4.

dokumentima, subjekte se naziva *velut indigena* (kao domaćin), a K. Keeching tvrdi da se tako nazivaju kako bi se izbjegao naziv *civis*. Naime, londonski trgovci su u 14. stoljeću prosvjedovali protiv prakse da se nepoznatim strancima daje dozvola za slobodnu trgovinu u Londonu bez potvrde slobodnih ljudi Londona. Deutayutus Wilhelmi, Hansin trgovac je 1252. godine dobio je slobodu trgovati slobodno kao i svaki drugi građanin Londona (*sicut aliquis civum nostrorum London*),²⁶ ali se takvi nazivi kasnije izbjegavaju pa u slučaju Hildebranda Sudermana 1324. godine vidimo da mu se dodjeljuje sloboda trgovanja kao i svakom drugom rođenom engleskom građaninu (*velut indigena regni et potestas*).²⁷ Iako se zbog protesta trgovaca mijenja nazivlje, dodijeljene su slobode u svojoj biti ostale nepromijenjene. Osim toga naziv *civis* se treba vezati uz ime grada s obzirom da se slobode razlikuju od grada do grada, dok je naziv *velut indigena* dovoljno neodređen da zaobilazi ne samo izraz *civis* već i spomenuti protest trgovaca. Valja sagledati povezanost pisama zaštite koja su se izdavala strancima koji su stanovali u Engleskoj u vrijeme rata i *letters of denization*.

Stogodišnji rat, ali i sukobi koji su mu prethodili potaknuli su englesku vlast da donesu niz odredbi kojima se protjeruje francusko stanovništvo i oduzima imovina. U prvom redu se to odnosilo na strani kler i plemstvo. Naime, od 1066. godine normanske opatije osnivale su diljem engleskog teritorija vlastite samostane kojima su krajem 13. stoljeća na čelu još uvijek bili Francuzi jednako kao što ih većinom nastanjuju francuski redovnici. U ratnim razdobljima s Francuskom, Engleska vlast donosi različite odredbe 1294., 1324., i 1337. godine kojima preuzima imovinu stranih samostana i određuje zabrane kretanja stranih

²⁶ K. Keechang, 2004, str. 47

²⁷ K. Keechang, 2004, str. 45.

redovnika. Druga meta bilo je francusko plemstvo koje drži zemlje engleskog kralja. Osim te dvije skupine, ovakve odredbe pogađale su i ostalo strano stanovništvo, ali nisu jasno određeni kriteriji kada se radilo o laicima, bili oni individualci ili pak čitave obitelji. Engleska vlada je 1294. godine naredila konfiskaciju imovine stranaca koji su pod vlašću francuskog kralja, ili njegovi saveznici i prijatelji, a pisma zaštite koja je zatim izdavala za pojedine slučajeve bio je način ublažavanja donesenih mjera. Još sredinom 13. stoljeća brojni su gradovi i burgovi primali strance te su razvili određene mehanizme za njihovo prihvaćanje koje je često uključivalo zakletvu vjernosti gradu i njegovu suverenu, kralju. Iako gradske vlasti nisu imale autoritet primiti zakletvu vjernosti kralju, nakon odredbi o konfiskaciji, pokazalo se da je taj čin svakako išao u prilog dobivanja pravne zaštite. Tako na primjer Gerard le Carpenter sudski traži nadoknadu konfiscirane imovine na temelju činjenice da sa suprugom i djecom živi u Londonu već dvanaest godina, dok Thomas Knyeet pronalazi svjedoke koji svjedoče u njegovu korist kako on sa svojom suprugom i djecom živi u Sudburyu već trideset godina.²⁸ Osim toga, pisma zaštite dobivali su i trgovci ili drugi stanovnici koji su bili od određenog značaja kralju. Premda su 1294. takve odluke bile rijetke, one predstavljaju temelje za buduće pravno postupanje. Tako je sljedeći takav zakon o konfiskaciji 1324. rezultirao brojnim zaštitama, jer su brojni bili izuzeti konfiskacija, u prvom redu plemići i plemkinje te osobe iz Flandrije i Bretanje, a pisma zaštite bila su izdana i ljudima rođenim na susjednim francuskim teritorijima zajedno s Burgundijom i Lombardijom.²⁹ Osim toga, čak su i oni koji su rođeni „pod vlašću kralja Francuske“ imali znatnu zaštitu, njihova je imovina čuvana i u vrijeme primirja im je vraćena. Prvenstveno to

²⁸ B. Lambert, W. M. Ormrod, 2016, str. 215.

²⁹ B. Lambert, W.M. Ormrod, 2016, str. 217.

svakako ima veze što je kralju Edwardu II. financijsko stanje bilo znatno povoljnije od očevog pa su se konfiskacije odnosile uglavnom na kler i plemstvo, ali pragmatično djelovanje svakako treba zahvaliti i činjenici da je iz ekonomskih razloga htio sačuvati dobre odnose s gradovima na francuskom teritoriju. Iako su gradovi razvili mehanizme primanja u red građanstva, nedostajala je poveznica sa središnjom vlasti, odnosno, ti građani nisu bili izuzeti od državnih odredbi bez dodatne kraljevske potvrde. Kada je kralj Filip VI. odbio nadoknaditi Engleskoj štetu nastalu nakon što su francuski gusari zarobili engleski brod s vunom namijenjenom za flamansko tržište, Edward III. je ponovno naredio uhićenje i oduzimanje imovine Francuzima, gradovi su se oštro zauzeli za svoje građane. Tako je gradonačelnik Salsburya poslao kralju protestnu notu za stanovnika rođenog u Amiensu, navodeći kako je James, iako rođen u Amiensu, njihov sugrađanin i da bi po tom kriteriju trebao biti izuzet od kraljeve mjere: „James nije prešao Kanal od početka rata, te je stanovnik Salsburya dugo vremena i kao takav uredno plaća sve poreze.“³⁰ Kako bi riješili pitanje dvosmislenosti nacionalnog statusa francuskih stanovnika u Engleskoj u jeku izbijanja Stogodišnjeg rata, engleska središnja vlast trebala je uspostaviti proceduru potvrđivanja vjernih stranaca, točnije, proceduru koja će uključivati zakletvu vjernosti Engleskom kralju. Kada je 1377. ponovno proglašeno protjerivanje Francuza i konfisciranje njihove imovine, ponovno su izdana pisma zaštite određenim građanima, ali ovoga puta nešto drugačija, središnja vlast više ne temelji odluke na gradskim slobodama, dokazu o plaćanju poreza i stanovanja stranaca s obitelji u gradu već su se sada francuski građani trebali zakleti na vjernost engleskom kralju. Zbog toga se u vrtlogu ratnih i diplomatskih previranja razvila institucija poznata samo engleskom pravnom sustavu.

³⁰ B. Lambert, W.M. Ormrod, 2016, str. 225.

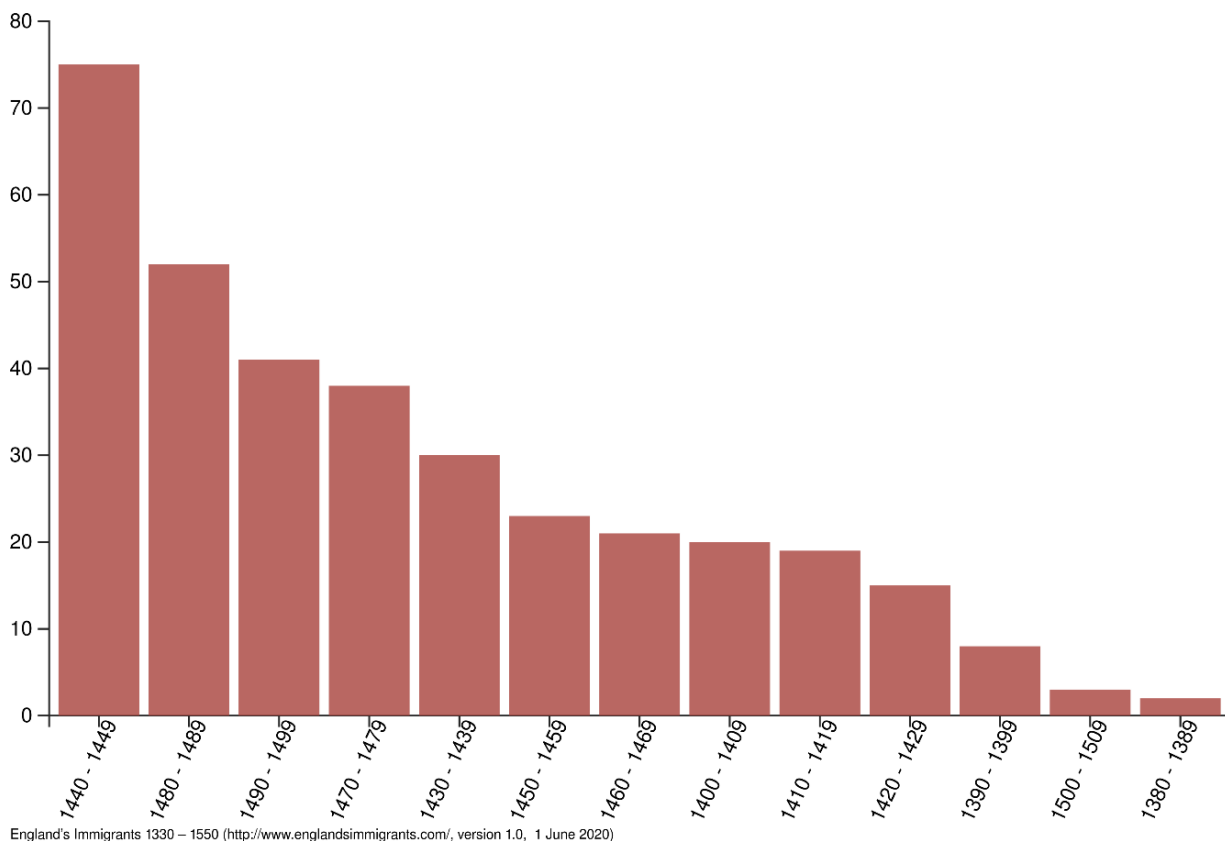
3.1.2. Letters of denization

Glavna je, dakle, razlika između institucija pisama zaštite i *denization* činjenica da su stranci primajući privilegije koje im omogućavaju pisma zaštite zadržavali svoj nacionalni identitet, dok se u slučaju *denization* oni odriču vlasti dotadašnjeg seniora i prisežu na vjernost kralju Engleske pri čemu dobivaju puni status *denizen* u Engleskom pravu.³¹ *Denizen* status nije bio status punopravnog engleskog građanina, prije bi ga se moglo opisati kao status trajnog boravka u Engleskoj, a neki ga uspoređuju i s rimskim građanstvom *sin suffragio*, odnosno građanina bez prava izbora. Osim toga, nisu imali ni rimski *ius honorum*, odnosno nisu mogli obnašati nikakvu dužnost. Ukratko, građani s *denizen* statusom podliježali su svim istim zakonima kao i engleski građani, ali nisu imali sva prava i privilegije kao oni.³² Na ovaj je način u redove engleskih građana primljen samo manji broj stranaca, preciznije, za vrijeme cijelog petnaestog stoljeća izdana su svega 334 *denization* pisma, što u prosjeku iznosi tek nešto iznad tri godišnje.³³

³¹ Iako u srednjem vijeku ne postoje nacije, koristim taj izraz jer ga koriste i autori, koji navode kako je i oduzimanje imovine bilo pitanje nacionalne sigurnosti. Pritom pojam poimam kao odanost istom kralju, ne uplićući moderna shvaćanja riječi nacionalnost.

³² E. G. Berry, 1944., str. 491.-492.

³³ B. Lambert, W.M. Ormrod, 2015, str. 24.

Grafikon 1. Statistički prikaz izdanih denization letters u razdoblju od 1380. – 1509. godine

Iako je razvoj ove institucije započeo s francuskim stanovništvom, kasnije se primjenjivao na strance iz svih krajeva koji bi zatražili takav čin. Glavni čin te institucije je odricanje od dosadašnje vlasti i zakleta vjernosti kralju. Također valja napomenuti kako je *denization* akt bio nedostupan široj masi stranaca zbog svoje cijene, pa se ponegdje spominje kako je to bilo namijenjeno isključivo bogatijem sloju građana. Kao i pisma zaštite, *denization letters* također su koštala izvjesnu sumu novca nedostupnu velikom broju stranaca: „Pisma zaštite i *denization* pisma bila su skupa – od £2 za prvo, do £50 za drugo.“³⁴ Unatoč tome, autori često ističu kako privilegije koje *denizens* dobiju nisu bile ni približno vrijedne kao npr. trgovinske

³⁴ W. Ormrod, J. Mackman, 2017, str. 8.

slobode, stoga se slaba potražnja za *denization* pismima ne može pripisati samo visokoj cijeni. Iako se ova institucija u potpunosti razvija tek u 16. stoljeću i za vrijeme srednjeg vijeka je tek u povojima, nužno ju je istaknuti kada se govori o položaju stranaca, kao svojevrsan temelj daljnjeg pravnog razvoja stjecanja državljanstva prirođenjem.

3.2. Stranci u srednjovjekovnom Londonu

Iako bi bilo pogrešno zaključke donesene na temelju Londona olako generalno primijeniti na druge engleske gradove, ipak je nužno pokušati shvatiti ulogu i položaj stranaca u najbitnijoj urbanoj sredini engleskog srednjovjekovlja. Grad koji u srednjem vijeku broji oko 50 000 stanovnika (ponegdje mu se pripisuje i do 100 000), od kojih je u svakom trenutku oko 3500 stranaca, što čini oko 6% gradske populacije, iznimno je zanimljiv povjesničarima koji su temi pristupili iz raznih kutova te tako pružili dobar uvid u život pridošlica i stranaca u srednjovjekovnom Londonu.³⁵

London je uvijek bio privlačan za strance i pridošlice, jednako za strance iz daljih krajeva kao i englesko seosko stanovništvo u potrazi za boljim životom. Migracije su utkane u srž njegova postojanja i na neki način upravo ga migracije čine posebnim. Valja najprije istaknuti terminologiju koja se kao i dosad ponavlja, ali s nešto izmijenjenim značenjem. Naime, pojam stranac – *alien* odnosi se na nekoga tko je rođen izvan engleskog kraljevstva, dok se riječ stranac – *foreigner* koristi za stranca koji je iz istog kraljevstva, ali nije stanovnik grada Londona.³⁶

³⁵ M. Davies, 2019, str. 119.

³⁶ Da izbjegnem zabune u ovom poglavlju ću termin *alien* prevoditi sa pridošlica, s obzirom da u ovom kontekstu znači nekoga tko je stanovnik Londona, dok ću za *foreigner* i dalje koristiti termin stranac; M. Davies, 2019, str. 119

Pitanje koje se postavlja je svakako kakav je bio odnos tog centra engleske moći prema strancima i pridošlicama? Ako je suditi po najpoznatijim izgedima 14. i 15. stoljeća, London nije bio grad koji je prihvaćao strance. Bolton na primjer piše o događaju iz 1468. godine kada su londonske vlasti otkrile zavjeru obrtnika koji su Flamancima, ogorčeni na njih jer uzimaju Englezima posao i zaradu, htjeli rezati palčeve kako bi im onemogućili daljnje

Slika 2: Prikaz srednjovjekovnog Londona

bavljenje trgovinom. Ili ranije pobune protiv Flamanaca 1381. godine te one protiv Talijana 1456. godine. Svakako odnosu prema strancima ne govori u prilog niti poznati *Evil May Day* iz svibnja 1517. godine kada je došlo do velike pobune protiv stranaca u Londonu.³⁷ Također se čini se kako im niti zakonske odredbe nisu išle u prilog. Naime, 1439. i 1440. godine izglasane su prilično stroge zakonske regulacije o strancima. Dvije najvažnije odredbe svakako su bile porez na strance i zakon o domaćinu. Porez na strance donesen je kao privremena mjera na 2/3 godine kako bi se popunila kraljevska blagajna tijekom engleskog ratovanja s Francuskom, a propisivao je kako bi svaki stranac i pridošlica (*denizants* su bili isključeni iz ovog poreza, ali je česti slučaj bio da im je svejedno bio naplaćen) trebao plaćati

³⁷ M. Davies, 2019, str. 121.

određeni godišnji iznos državi. Oni koji su bili vlasnici kuća bili su dužni plaćati gotovo 3x veći iznos od onih koji nisu posjedovali nekretninu.³⁸ Iako je ovaj zakon donesen na razini države, čini se da se strogo provodio samo u Londonu, što nam omogućuje promotriti broj stranaca koji su u određenom vremenu živjeli u Londonu. Zakon o domaćinima za cilj je imao kontrolu stranaca dok su na engleskom tlu. Naime, 1440. godine donesen je zakon da svaki strani trgovac koji dođe u London ima tri dana da prijavi svoj dolazak kod gradskih dužnosnika koji mu potom dodjeljuju engleskog trgovca kao domaćina koji je trebao biti prisutan kod svih njegovih transakcija o kojima je trebao voditi zapisnik i dva puta ga predstaviti vlastima. Ovaj zakon imao je za cilj trgovinski balans pa je ova mjera služila kako bi se osiguralo da strani trgovci sredstva stečena uvozom u Englesku potroše na izvoz engleske robe.³⁹ Na temelju iznesenog, lako bi se mogao donijeti zaključak kako je prvenstveno London, a zatim i cijela Engleska neprijateljski nastrojena prema strancima. Međutim, Bolton zaključuje kako je navedena legislativa rezultat trgovačkog lobija koji je zagovarao zakone koji će štititi engleske trgovce od stranaca i pridošlica. Naime, na temelju sastava parlamenta iz 1437. godine on je analizirao 264 člana *House of Commons*, i zaključio kako većinu čine trgovci iz Londona. Iako nema popis iz 1439. i 1440. godine, pretpostavlja kako je veliki broj tih muškaraca bio dio *House of Commons* i u vrijeme izglasavanja ovih zakona te on zaključuje kako ti trgovci kroz parlament kroje zakon u svoju korist i postaju nositelji *anti – alien* struje u Londonu i čitavoj Engleskoj. London je najveće središte potrošnje i velika engleska luka iz koje prolazi 2/3 ukupnog engleskog izvoza, ali i grad u kojem se odvija najveća količina unutarnje trgovine. Imajući na umu kako većina kraljevih prihoda dolazi iz poreza, ne čudi što je upravo London glavni pokretač engleske krune koja

³⁸ J. Lutkin, 2016, str. 138.

³⁹ Bolton, 2015, str. 34.

podilazi trgovinskom lobiju.⁴⁰ Unatoč navedenom, broj stranaca je u Londonu u svakom trenu bio veći nego bilo gdje drugdje, stoga se postavlja pitanje, uz ovakve zakone i nasilne izgrede, što ih je tamo uopće privlačilo?

M. Davies upozorava da iako je pitanje stranaca u srednjovjekovnoj Engleskoj kvantitativno temeljito obrađeno, kako ipak valja imati na umu kako su izvori za društvenu povijest ograničeni te povjesničari često trebaju izvlačiti zaključke iz drugih izvora. Tako on tvrdi da kada istražujemo ovu temu ne smijemo stati na izgređima i zakonodavstvu pa čak se niti u potpunosti osloniti na popise stranaca proizašle iz poreza na strance, već stvari treba sagledati iz šire perspektive. Veliki potencijal za istraživanje djelovanja stranaca i pridošlica on vidi u formalnim uredbama londonskih cehova koje unatoč *anti – alien* i *anti foreign* retorici pravne regulacije često otkrivaju približno točniji prikaz događaja. Analizom njihovih statuta i uredbi zaključio je kako su stranci i pridošlice vitalni dio društvenog i ekonomskog života Londona. Nedostatak vrsnih majstora u raznim obrtima (sedlari, zlatari, proizvođači piva, krojači, kovači itd.) naveo je londonske cehove da razviju razne mehanizme uključivanja stranaca i pridošlica u privredu. Tako je ceh sedlara imao odredbu kojom se stranci i pridošlice prije otvaranja svog obrta moraju podvrgnuti ispitivanju od strane četiri različita meštra koji ocjenjuju ispunjava li njihov rad standarde: „Također ako se odluči da netko takav nije dovoljno sposoban ili iskusan, bio on stranac ili pridošlica, neka bude primoran od prije navedena četiri meštra da služi drugim meštrima dok ne postane sposoban i dostojan zajedničkog dobra...”⁴¹ Cehovi daju uvid u ekonomsku i produktivnu mrežu u gradu, stoga fleksibilnost pri zapošljavanju usmjerena na strance i pridošlice upućuje na stvarnu aktivnost

⁴⁰ Bolton, 2015, str. 34- 47.

⁴¹ M. Davies, 2019, str. 136. – 137.

koju su imali u sferama gradskog života. Dakle, iako nam pravni izvori nameću zaključak kako stranci nisu u Londonu bili prihvaćeni (*de iure*), analiza djelovanja cehova daje nam uvid u činjenicu da su stvarno (*de facto*) bili integralni dio londonskog društva.

Istraživanje Sveučilišta York, Sheffield, Engleskog nacionalnog arhiva pod pokroviteljstvom *Arts and Humanities Research Council* koje je trajalo od 2015. do 2015. godine, a nosi naziv *England's Immigrants 1330.-1550.*, daje nam bolji uvid u kvantitativnu razinu ovog pitanja. Ovo istraživanje imalo je za cilj obuhvatiti arhivsku građu o doseljenicima i strancima u razdoblju Stogodišnjeg rata, Crne smrti i Ratova dviju ruža. Znanstvenici su u ovom istraživanju posvetili pažnju do tada gotovo zanemarenim stranim stanovnicima (*alien residents*), a to su niži slojevi društva koje su životne okolnosti dovele u Englesku. Baza podataka proizašla iz ovog istraživanja nastala je na temelju primarnih i sekundarnih izvora te donosi brojne podatke o strancima – njihovim imenima, zanimanja, podrijetlu itd.⁴² Iako sigurno nisu obuhvaćeni svi stranci u Londonu, podatci ipak daju približnu sliku. Podatci objedinjuju pridošlice koji su položili zakletvu, dobili *denizen* status ili pisma zaštite te one koji su evidentirani prikupljanjem poreza. U razdoblju između 1336. i 1584. godine ovim je istraživanjem evidentirano 17 376 pridošlica u Londonu. Brojni su bili stalno naseljeni, često i čitave obitelji, ali nedosljednost u godišnjim popisima obveznika poreza na strance ukazuje da velik broj nije bio stalno naseljen. Iako su vjerojatno mnogi izbjegli oporezivanje, ipak ne treba zanemariti da ova činjenica doista ukazuje da je bio i velik broj onih koji nisu bili stalno naseljeni: „Na jednu ili dvije osobe koje se mogu pratiti kroz zapise o porezima, drugih deset ili više ih je prolaznih, koji se pojavljuju jednom ili najviše dva puta. Dokumenti između

⁴² <https://www.englishimmigrants.com/page> (21:40, 17.9.2020.)

1436. i 1483. godine idu u korist Boltonovom zaključku da samo 20% vlasnika kuća ima stalni boravak.⁴³

Nationality	Number of instances
'Teutonic'/'German'	1340
'Italian'	465
Genoese	233
Venetian	199
Florentine	152
Lucchese	61
'Lombard'	36
Milanese	7
'Doche'/Fleming/Zeelander/Hollander/Gelderlander	424
Scottish	215
French	213
Irish ^a	37
'Easterling'	31
Greek	27
Picard	25
Brabanter	20
Icelander	16
Welsh	6
Portuguese	4
Saxon	2
Gascon	2
Danish	2
Catalan/Spanish ^b	3
'Indian' ^c	2
'Roman'	1
Uncertain	13,229

Tablica 1: Nacionalna pripadnost pridošlica u Londonu 1330. -1550.

⁴³ J. Lutkin, 2016, str 153. -154.

Slika 3: Leadenhall Market

Kao što je vidljivo na tablici, jednu od brojnih skupina pridošlica u Londonu u ovom razdoblju čine Talijani. Ne čudi stoga što su im povjesničari posvetili posebnu pažnju. Naime, dok druge skupine pridošlica uobičajeno nastanjuju London zajedno s obiteljima, s pridošlicama iz talijanskih komuna najčešće nije tako. Za razliku od sjevernjaka koji su većinom obrtnici, Talijani su po zanimanju trgovci i bankari koji se u Londonu nastanjuju gotovo isključivo iz poslovnih razloga (iako naravno postoji puno iznimaka.) Središte

djelovanja talijanskih trgovaca i bankara u Londonu bilo je Langbourn, jedno od 25 povijesnih londonskih naselja, poznat po *Leather hall* (današnji *Leadenhall Market*) gdje se većinom nastanjuju. Iako je gustoća naseljenosti tamo najveća, autori upozoravaju kako to ne znači da se nisu asimilirali u društvo ondašnjeg Londona.⁴⁴ Naprotiv, kao trgovci i bankari imali su tendenciju da se okupljaju u centrima moći i financija jer je im je tako omogućen pristup tržištima, pojedincima i institucijama. London tako predstavlja kozmopolitsko naselje srednjeg vijeka koje je privlačilo trgovce iz svih krajeva, a Talijani nisu bili iznimka. Sudjelovali su u ekonomskom i društvenom životu zajednice, plaćali poreze, bili uključeni u pravne procese, posjećivali lokalne crkve i po svemu sudeći bili dobro integrirani u život s domaćim stanovništvom.

⁴⁴ S. Dempsey, 1993, str. 20.

Imajući sve ovo na umu, nameće se zaključak da je pogrešno London percipirati kao neprijateljski nastrojen prema pridošlicama. Netrpeljivost prema strancima, ostaje u okviru zakona koji se nisu održali na snazi i izoliranim incidentima nošeni antiimigrantskom strujom koju je predvodio trgovački lobij u želji da zaštiti svoje vlastite interese. Iako se to nipošto ne smije zanemariti u proučavanju položaja stranaca i pridošlica u Londonu, ipak treba imati na umu da su stranci bili vitalni dio gradskog i privrednog života ovog grada.

4. Stranci i pridošlice u dalmatinskim komunama

4.1. Komunalno uređenje

Naziv komuna, odnosno, gradska općina dolazi od latinske riječi *commune* koja znači zajednički, a sama se komuna definira kao zajednica građana – *cives*, osnovana na zajedničkoj zakletvi, ona obuhvaća slobodno stanovništvo određenog, najčešće gradskog teritorija, s ciljem da svojim građanima osigura mir i pravnu sigurnost, a povezuju ih mitovi o osnutku, odanost vlasti.⁴⁵ Unatoč tome što je na razvoj komunalnog uređenja nesumnjivo utjecao prostor današnje Italije, ipak se komunalno uređenje temelji na konkretnim odnosima gradova istočnog Jadrana i njegovim političkim tradicijama te se utoliko razlikuje od srednjovjekovnih komuna s područja današnje Italije.⁴⁶ Struktura vlasti dalmatinskih komuna izgrađivala se postepeno. Nakon što je ugarski kralj početkom 12. stoljeća postao kraljem Dalmacije i Hrvatske, on je dalmatinskim gradovima jamčio njihovo dotadašnje uređenje vlasti što je uključivalo slobodan izbor biskupa i gradskog načelnika, samostalno i nezavisno sudstvo, primjenu vlastitog prava na sudovima te slobodu iseljavanja. U drugoj polovici 12. stoljeća pojavljuju se konzuli koji na čelu grada zamjenjuju dotadašnjeg priora, kneza ili biskupa. Pojava konzula značila je da su građani doista formirani u komunu, a s obzirom na to da se komunalno uređenje temeljilo na učenjima suvremenih pravnih škola, među kojima su u držanju vlasti svakako organi građana. Tako se u komunama razvija prvo Veliko vijeće koje je predstavljao svu vlast u komuni, odnosno izdavalo je propise, odobravalo i raspoređivalo izdatke, dodjeljivalo povlastice, davalo zemlju komune u zakup, biralo suce te donosilo odluke o svim dužnosnicima na području komune. Već je tijekom 13. stoljeća formirano Malo vijeće koje većinom čine knez sa sucima i određenim brojem vijećnika, a

⁴⁵ L. Steindorff, 1986, str. 141. i Z. Janeković Römer, 2015, str. 70.

⁴⁶ T. Raukar, 2007, str. 31.

djelokrug mu određuje veliko vijeće. Najčešće Malo vijeće rješava hitna (i manje bitna) pitanja, dok se druga pitanja i dalje podnose Velikom vijeću. Za vrijeme 14. stoljeća Veliko vijeće se zatvara, tj. donosi se odluka da članom može postati samo onaj čiji je otac (ili otac i djed) bio član Vijeća, za razliku od dotadašnje otvorenosti Velikog vijeća svim građanima.⁴⁷ To se događa u svim gradovima na istočnoj obali Jadrana, poglavito u 30-im i 40-im godinama 14. stoljeća, primjerice u Dubrovniku 1323. godine, u Splitu i Hvaru 1334. godine, Trogiru 1340., Rabu 1364. godine, a u Zadru je odluka unesena tek u 15. stoljeću, iako je donesena mnogo ranije, vjerojatno u prvoj polovici 14. stoljeća.⁴⁸ Zdenka Janeković Römer naglašava da je čak i bračka komuna, koja je zadržala svoj seoski karakter i nije imala urbano središte, formirala privilegirani krug otočkih stanovnika iako nije zatvorila vijeće.⁴⁹ Zatvaranjem vijeća stvara se gradski patricijat koji tako za sebe zadržava stvarnu vlast u komuni. Time se mijenja i sama definicija komune – ona više nije zajednica svih građana, nego vlast plemstva koje tu zajednicu predstavlja.⁵⁰ Kako je je građanstvo – *cives* bilo nositelj suvereniteta komune prije zatvaranja, tako nakon zatvaranja to postaje plemstvo – *cives nobiles* te dolazi do stvarne diferencijacije u pravima komunalnog stanovništva.

Komune su osim gradskog područja uključivale i područje distrikta, odnosno posjeda u zaleđu i/ili na otocima koji su bili sastavni dio komune i predstavljaju njeno privredno područje. Područje distrikta nesumnjivo pripada selu, odnosno seoskoj privredi, ali budući da je bilo pod komunalnom jurisdikcijom, njegovo stanovništvo ima znatno povoljniji položaj od područja izvan komunalnog ustroja, tako Raukar kaže kako kmet koji dolazi s

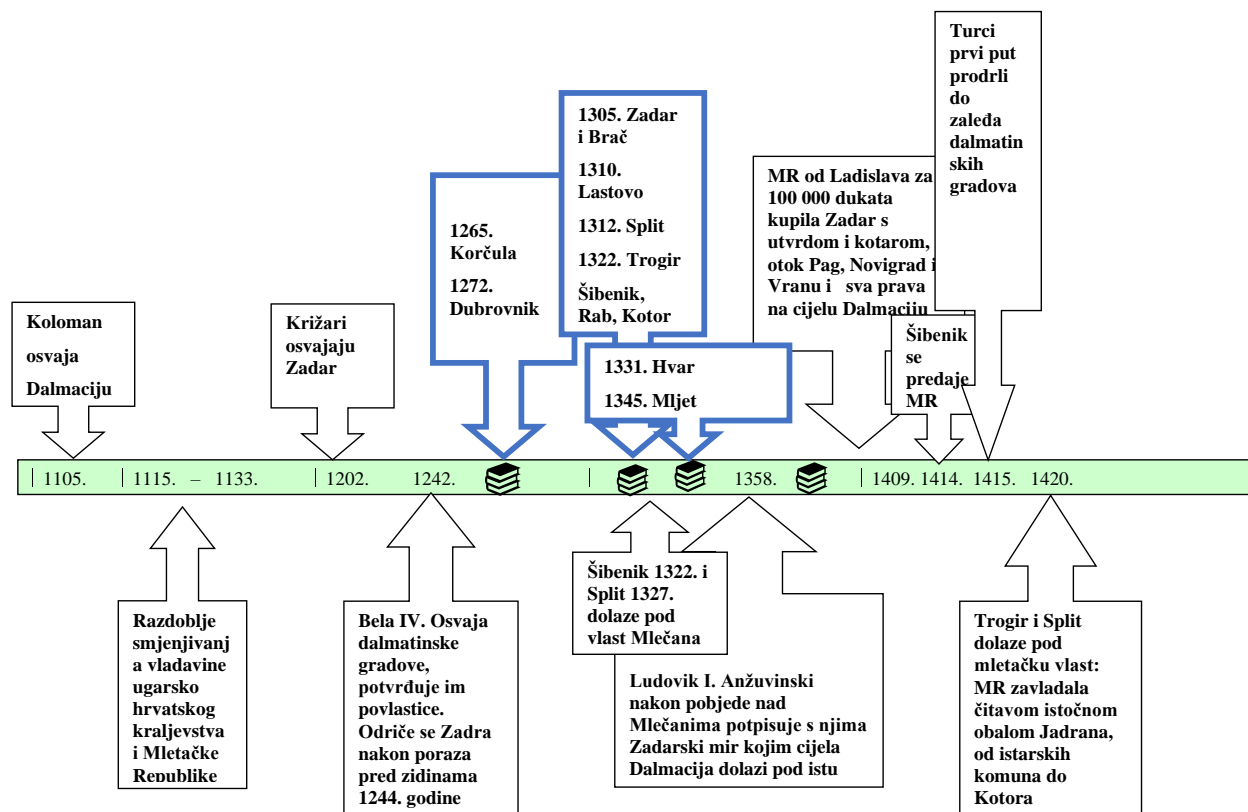
⁴⁷ I. Beuc, 1985, str. 136.-140.

⁴⁸ Z. Janeković Römer, 2018, str.103 i dalje.

⁴⁹ Z. Janeković Römer, 2018, str.105.

⁵⁰ Z. Janeković Römer, 2015, str. 70.

područja srednjovjekovne Hrvatske na području distrikta nema nikakva ograničenja osobne slobode, odnosno, obrađivanje tuđeg zemljišta preuzima samo na temelju slobodno sklopljenog ugovora u kojem su vlasnik i obrađivač u pravnom smislu ravnopravni sudionici.⁵¹ Taj je povoljniji položaj jedan od razloga privlačnosti za došljake, dakle, ne samo gradskog nego i agrarnog područja pod komunalnom upravom.

Slika 4: Prikaz okolnosti u kojima nastaju statuti dalmatinskih gradova na lenti vremena

Pisati o strancima u dalmatinskim komunama samo iz pravnog konteksta krajnje je jednodimenzionalno i nikako ne odražava cijelu sliku već samo jedan njezin djelić. Povijest Dalmacije u srednjem vijeku kompleksna je i o samim povijesnim događanjima u ovome radu neće biti puno govora. S druge strane, utjecaj koji povijesna događanja imaju na život u

⁵¹ T. Raukar, 2007, str. 41.

komunama evidentan je u pravnim promjenama, ali i u politikama odnosa prema strancima. Gradovi su već u ranosrednjovjekovnom razdoblju, prije 1100. godine razvili: „sve sastavnice zasebnosti: vlastiti prostor, institucije crkvene i svjetovne uprave, vlastite gospodarske djelatnosti i početne oblike društvenih skupina“⁵² Uzimajući u obzir česte promjene političke vlasti nad dalmatinskim gradovima, a samim time i političku nestabilnost u cijelom ovom razdoblju, za razvoj komuna ključna je bila unutarnja stabilnost. Dalmatinski gradovi zadržavaju određenu razinu autonomije u svim mijenama vlasti i u društvenom smislu razvijaju se u skladu s komunama na cijelom europsko-mediteranskom prostoru.⁵³ Političke promjene, odnosno priznavanja bilo ugarske bilo mletačke vlasti ispreplitale su se sa staleškim razvojem komuna u kojima je plemstvu glavna zadaća bila očuvanje staleških privilegija.

Unatoč tome što su dalmatinske komune bile zasebni pravni subjekti, njihova pripadnost Dalmaciji kao cjelini vezana je uz tradiciju. Istovremeno postojanju svijesti o jedinstvenom području, odnos među komunama najbolje opisuje Cvitanić „Komune su bile prilično zatvorene sredine i svaka je komuna za drugu, pa makar i susjednu i u okviru iste države, bila pravo inozemstvo.“⁵⁴ Sukladno tome, unatoč tradicionalnoj vezanosti, pripadnik jedne dalmatinske komune u drugoj je bio stranac.

4.2. Odnos komune sa zaleđem

Komune su upravno i ekonomski zasebne cjeline kojima je glavni cilj očuvanje njihove zasebnosti i autonomije. Istovremeno, te zatvorene zajednice nužno se otvaraju - prvenstveno prema svom zaleđu, ali i trgovačkim putevima preko mora. Raukar naglašava koliko sam

⁵² Povijest Hrvata, 2003, str. 205.

⁵³ Povijest Hrvata, 2003, str. 205.

⁵⁴ A. Cvitanić, 2002, str. 664.

opstanak komune ovisi o naoko oprečnim osnovama njezina postojanja – zatvorenosti i otvorenosti. Ne čudi težnja za društvenom zasebnošću u kompleksnoj političkoj situaciji sukoba Venecije, ugarsko- hrvatskih kraljeva i Bizanta te nužnost zatvaranja komuna kako bi se očuvala gradska autonomija. S druge strane, takva je zatvorenost morala biti ograničena s obzirom na to da je otvorenost komune prema vanjskom svijetu bila prvi preduvjet njena ekonomskog razvoja. Prvenstveno je komuna ovisila o svom zaleđu, ali jasno je da je i zaleđe komune oduvijek gravitiralo gradskom području te se razvijaju u međusobnoj ovisnosti. Dalmatinske su komune u širenju svog distrikta bile ograničene stvarnim granicama, planinskim lancima (osim Zadra) te su ovisile o trgovini s plodnim hrvatskim zaleđem, dok je seosko stanovništvo toga područja gravitiralo gradu kao kulturnom, trgovačkom i obrtničkom centru, slično kao što je slučaj bio s engleskim gradovima, ta se dva susjedna upravna teritorija razvijaju u gospodarskoj međuovisnosti. Iako postoji veliki broj trgovačkih putova, gradovi na obali privlače veliki broj trgovaca i seljaka iz zaleđa jer su oni tu najlakše mogli prodati svoje proizvode i kupiti finije tkanine, vino i sol.⁵⁵ Tako je upravo razvoj trgovine jedan od glavnih razloga povećanog se priljeva stranog stanovništva u grad što zahtjeva pravnu regulaciju pitanja došljaka u grad.

Osim gospodarske međuovisnosti, slično kao u engleskim gradovima, dalmatinske komune ne mogu se same obnavljati te ovise o priljevu stanovništva, a prvenstveno se obnavljaju stanovništvom iz svog neposrednog, ali i daljeg zaleđa.⁵⁶ Stav prema strancima i pridošlicama bila zapravo vrlo kompleksna demografska politika koja se često mijenja, ali otvorenost komuna prema svom zaleđu jedna je gotovo konstantna politika komune. Dakako

⁵⁵ T. Raukar, 2007, str. 39.

⁵⁶ Ima dakako slučajeva i prekomorskog naseljavanja, prvenstveno trgovaca iz današnje Italije, ali naseljavanje iz zaleđa je ipak primarno kada se govori o demografskoj obnovi.

da je povijesna zbilja nekad utjecala na odnos komune sa zaleđem, pogotovo s obzirom na odnose Venecije i hrvatsko- ugarskih kraljeva. Tako je mletačka vlast pokušala otežati (dotad) dobre veze Zadra i hrvatskog zaleđa. Naime, zadarsko – mletački mir 1247. godine branio je Zadranima da sklapaju brakove s Hrvatima te da ih primaju u grad bez duždeva odobrenja.⁵⁷ U vrtlogu povijesnih događaja, teško je donijeti univerzalni zaključak, ali zbog međusobne ovisnosti, može se tvrditi da komune i njihovo zaleđe za cilj imaju održavanje veza.

S ciljem donošenja zaključaka o politici komuna prema strancima općenito, prvo valja definirati osnovne pojmove, razmotriti pravni status gradskih stanovnika, stranaca i pridošlica te izložiti zakonsku regulativu iznesenu u gradskim statutima komuna.

4.3. Stanovništvo komune

Osnovna je društvena podjela među stanovništvom u komuni na gradsko plemstvo, odnosno patricije i pučane. Osim te, u statutima je postojala pravna podjela na građanina, odnosno *cives*, stanovnika, odnosno *habitor*, i stranca, odnosno *forensis*. U statutima dalmatinskih komuna pojam *forensis* koristi se za svaku stranu osobu koja se iz nekog razloga našla u gradu i unutar grada kraće vrijeme boravila. *Habitatores* su pak stranci, odnosno pridošlice koji su iz nekog razloga u komunama na istočnoj obali Jadrana našli svoje novo boravište. Time su stjecali određena prava i u slučaju trajnog naseljavanja mogli su zatražiti punopravno građanstvo, odnosno *civitet*, koje građanima omogućava puna politička prava.⁵⁸ Zbog demografskih prilika, komune su bile prisiljene kreirati svoju politiku prema useljenicima tako da privuku one stanovnike koji će svojim djelovanjem, radom, umijećem ili imetkom

⁵⁷ Raukar, 2007, str. 51.

⁵⁸ A. Birin, 2002, str. 67.

doprinijeti dobrobiti komune.⁵⁹ Naseljavanjem, oni postaju habitatori, što je smatrano prijelaznom fazom do stjecanja građanstva. Upravo se u pravnim aktima dalmatinskih komuna u vezi stranaca ocrtavaju glavne značajke autonomnosti tih uređenja, političke su elite kreiranjem politika prema stjecanju građanstva osigurale nepovredivost vlastitih položaja. Naime, bez obzira na stjecanje samog građanstva, stranci, odnosno pridošlice nisu mogli postati dijelom vladajuće strukture. Tako su vladajuće elite sačuvale svoje položaje i u vremenima kada je očuvanje demografske ravnoteže primanjem stranog stanovništva utjecalo ne samo na život komune i već na njezinu urbanizaciju.⁶⁰ Nasuprot tome, na primjeru Dubrovnika možemo vidjeti da su komune u određenim okolnostima davale strancima i plemićke časti, premda su one najčešće bile samo nominalne. Kao što je slučaj s dodjeljivanjem građanstva, komune su dodjeljivanje plemstva koristile kao politički alat u svrhu očuvanja autonomije komuna, ali najčešće su (premda i tu ima iznimaka) počasni plemići, odnosno stranci – plemići bili izvan stvarnih ovlasti donošenja komunalnih politika. Premda se na prvi pogled ne čini tako, politika dodjeljivanja građanstva može se ubrojiti među važnije politike upravljanja gradom. Naime, statutarne odredbe su često bile neodređene, kao da su namjerno ostavljale dovoljno prostora za prilagodbu tih odredbi vladajućoj eliti da ih modelira na onaj način koji najbolje odgovara komuni u određenoj povijesnoj zbilji. Taj zaključak potvrđuje i J. Kalić kada govori o nedostatku statutarne odredbi o dodjeljivanju plemstva strancima u Dubrovniku: „Oni su na taj način ostavili sebi odriješene ruke i omogućili da u svakom pojedinačnom slučaju nalaze odgovarajuća rješenja

⁵⁹ A. Birin, 2002, str. 67.

⁶⁰ Prema I. Benyovsky Upravo je razdoblje između 13. i 15. stoljeća koje se poklapalo s povećanjem migrantskih gibanja bilo razdoblje najvećih urbanih promjena u gradu.

u pogledu kriterija, uvjeta koje će postaviti i sl.“⁶¹ Nadalje, pri promatranju dalmatinskih statuta svakako treba imati na umu da oni nisu nastali kao produkt jedne osobe, jedne skupine pa niti jedne određene vladajuće elite (pa tako niti jedinstvene politike) već su zbirka tradicionalnog prava pojedinog grada, često su mijenjani (reformationes), a kako je rekao Lujo Margetić oni su „originalna mješavina rimskih, bizantskih, hrvatskih, franačkih, mletačkih i vlastitih norma i pravnih ustanova.“⁶²

4.4. Pravni propisi o strancima u statutima dalmatinskih komuna

Premda su statutarne odredbe nedovoljne za zaključak o politici određenih gradova prema primanju stranaca među svoje građane, oni su nezaobilazan izvor za određivanje statusa stranaca unutar dalmatinskih komuna. Prvo, statute možemo definirati kao: „pravna pravila što ih je izdavala jedna autonomna oblast u vlastitom djelokrugu za svoj teritorij i za svoje članove (...). Osobitu važnost imaju statuti dalmatinskih gradova. Oni su često potpuni kodeksi javnog i privatnog prava.“⁶³, a u Dalmaciji su kodificirani kroz 13. i 14. stoljeće. Pri tome je najstariji sačuvani statut onaj s Korčule iz 1265. godine, slijede ga dubrovački 1292. godine, zatim zadarski i brački 1305. godine, lastovski 1310., splitski 1312. godine, trogirski 1322. godine te skradinski, šibenski, rapski i kotorski koji se smještaju također u prvu polovicu 14. stoljeća; kasniji statuti su još hvarski 1331. godine i mljetski 1345. godine.⁶⁴ Dakle, gradovi su u 13. stoljeću pod kraljevom vlašću dobili *ius statuttendi*, odnosno pravo donošenja propisa za teritorij grada.⁶⁵ Dolaskom dalmatinskih teritorija pod vlast Venecije, ti su pravni kodeksi predati venetskim organima vlasti koji su ih po potrebi

⁶¹ J. Mijušković Kalić, 2006., str. 325.

⁶² L. Steindorff, 2015, str. 59.

⁶³ M. Kostrenčić, 1956., str. 33.

⁶⁴ A. Birin, 2003., str. 60,61.

⁶⁵ I. Beuc, 1985, str. 138.

usklađivali s mletačkim zakonom. Birin tvrdi da je podijeljeni interesi na relaciji Venecija – dalmatinske općine – ugarsko- hrvatski kralj – hrvatski velikaši utjecao na položaj Slavena u statutima dalmatinskih komuna. Razumljivo je da su statuti Zadra i Trogira i kasnije odredbe splitskog statuta bili restriktivni, budući da su u trenu izdavanja ti gradovi bili pod mletačkom vlašću.⁶⁶ Zadarski je statut sadržavao odredbu kojom se uređuje da žena udata za Slavena ne može dobiti svoj dio nasljedstva osim ako se dotični Slaven ne doseli u Zadar ili njegov kotar, takva je odredba bila usmjerena protiv približavanja grada Zadra s tada utjecajnim bibrirskim knezovima. Osim toga, u statutu se Zadranima brani da budu jamci Slavenima. Isto je navedeno i u trogirskom statutu. Zanimljivo je što ista odredba kaže da strancima i Šibenčanina svatko može biti jamac, a pritom su Šibenčani istaknuti iz jednostavnog razloga što su statuti oba ta grada doneseni netom nakon što su podvrgnuti vlasti Venecije. Statuti Šibenika i Splita ukazuju da status Slavena nije bio bitno drugačiji od statusa stranaca, no i to se mijenja podvrgavanjem Mlecima: „Tako opet, ne slučajno, za mletačke vladavine splitska općina 1351. donosi odredbu kojom je zabranila svojim građanima da Hrvatima i Bosancima daju zajmove, robu na poček i sl.“⁶⁷ Birin navodi još jedan primjer koji potvrđuje njegov zaključak da političke prilike imaju utjecaja na definiranje položaja Slavena: „Da je u Skradinu postojao osjećaj ugroženosti od strane slavenskog izvangradskog stanovništva nema sumnje da bi se to, kao i u zadarskom i trogirskom slučaju, odrazilo u obliku nešto brojnijih i restriktivniji statutarnih odredbi posvećenih Slavenima.“⁶⁸ Ovako, Skradin sadrži samo jednu i ta se jednako odnosi na strance i Slavene. Dubrovnik je poseban primjer s obzirom da dubrovački statut : “opisuje i

⁶⁶ A. Birin, 2003, str. 86.

⁶⁷ A. Birin, 2003, str. 87.

⁶⁸ A. Birin, 2003, str. 87.

postupke uobičajene između Dubrovčana i podanika Humskog kneštva, Bošnjaka, ljudi iz Raške, žitelja Zete, gospodara slavenskih zemalja i Slavena općenito⁶⁹, ali na način koji ne definira njihov status u gradu već uređenje njihove međusobne odnose, što i ne čudi s obzirom na to da je Dubrovnik bio kudikamo heterogeniji od drugih gradova istočne obale Jadrana. Osim samog statuta J. Kalić iznosi odluku vijeća iz 1395. godine: „da ubuduće nitko iz krajeva gornje ili donje Dalmacije, niti iz bilo kojeg stranog kraja ne može postati građaninom Dubrovnika, osim ako je izabran i potvrđen u Velikom vijeću; jedino je Malo vijeće ovlašteno da bira za građane one koje Dubrovnik smatra za Slavene (...) Najzad se poništavaju ovlaštenja koja je imalo Malo vijeće na ovom području, a koja su bila donijeta na osnovu kakvih odredaba ili običaja.“⁷⁰ Autorica tvrdi da je Dubrovnik tako otežao primanje u red građana ljudi s Primorja prvenstveno kako bi se spriječio priljev mletačkih podanika u Dubrovnik i kako bi se smanjila konkurencija Dubrovčanima.⁷¹ S druge strane, Kalić objašnjava, da je ovime potvrđeno da se Dubrovnik demografski obnavljao ljudima iz zaleđa: „Ova orijentacija Dubrovnika na slavenski živalj ne može se dovoljno podvući. Onda je rezultat jakih ekonomskih veza s našim srednjovjekovnim državama, a razumljiva je samo ako se usporedno prati razvitak privrednih veza ovog grada s njegovim zaleđem.“⁷²

4.4.1. Odnos prema trgovcu kao osnova razvoja odnosa prema strancu

Najveća cirkulacija stranaca i pridošlica u dalmatinskim komunama zasigurno je povezana s trgovinom kao jednom od najvažnijih ekonomskih grana srednjovjekovnog društva. Imajući

⁶⁹ A. Birin, 2003, str. 87.

⁷⁰ J. Mijušković Kalić, 2006, str. 349.

⁷¹ Kalić objašnjava kako na ovakvu odluku Veliko vijeće nije bilo potaknuto velikim brojem mletačkih pridošlica, već kao osiguranje svoje vanjske politike. DR ograničavanjem mletačkih podanika štiti vlastitu samostalnost.

⁷² J. Mijušković Kalić, 2006, str. 349.

to na umu, nužno je promotriti odnos komune prema stranim trgovcima iskazan kroz njene pravne akte, prvenstveno statute, ali i trgovačke ugovore. Naime, gradovi su radi bolje zaštite vlastite trgovine potpisivali s drugim trgovačkim gradovima ugovore u kojima su uređivali odnose nužne za međusobnu trgovinu. Tim ugovorima potvrđivali su jedni drugima trgovinske povlastice. Tako u Dubrovačkom statutu nailazimo na obvezu plaćanja jarbolarine za brodove koji pristaju u dubrovačku luku. Međutim, od toga su izuzeti određeni gradovi, vjerojatno na temelju prethodnih ugovora: „I neka se zna da brodovi iz Ancone, Barija, Termolija, Barlette, Siponta, Ortone, Molfette, Giovinazza, Prestizze, Senigalije i Fana ne daju ništa gospodinu knezu za jarbolarinu.“⁷³ Birin navodi i niz drugih ugovora, kao što su na primjer trostrani ugovor između Pise, Dubrovnika i Splita iz 1169. godine, ugovor između Dubrovnika i Monopolija iz 1201. godine, ugovor između Trogira i Ankone 1236. godine. Također su poznati ugovori koje je Zadar potpisao s Pisom i Anconom i s njima njegovao dobre trgovinske odnose.⁷⁴ Svim ugovorima je zajednička stavka postupanja prema tim strancima kao prema svojim građanima, a u spomenutom ugovoru Dubrovnika i Monopolija sudionike se još oslobađa plaćanja danka, lučke pristojbe i daće za posadu.⁷⁵ Dakle, slično kao i u suvremenom pravu, međunarodni dogovori imali su primat pred statutarnim odredbama, trgovcima su zagarantirana prava dogovorena trgovačkim ugovorom, bez obzira na moguće kontradiktornosti s odredbama statuta toga grada. Pravni položaj stranca bio je utemeljen na načelu reciprociteta koje ima primat nad svim drugim statutarnim odredbama: „Isto tako određeno je i naređeno da se od sada unaprijed onakvo pravo i onakva pravda kakvi se priznaju građanima i stanovnicima Splita u nekoj drugoj kuriji i na sudu nekog

⁷³ Dubrovački statut, 2002, str. 99.

⁷⁴ N. Klaić, I. Petricioli, 1976, str. 424.

⁷⁵ A. Birin, 2003., str. 68.

drugog grada, zemlje ili mjesta, na sličan način i po sličnom postupku daju i u Kuriiji i pred sudom grada Splita ljudima i osobama toga grada, zemlje, ili mjesta bez obzira na bilo koju drugu statutarnu odredbu.“⁷⁶ Uz to, trgovci koji su dolazili iz gradova s kojima nisu ugovorene trgovačke povlastice, također su na području dalmatinskih komuna imali određene pogodnosti. Prvenstveno se to odnosi na rješavanje sporova u najkraćem mogućem roku, s obzirom na to da je stranim trgovcima to bilo od značajne važnosti prvenstveno iz razloga što se u gradovima nisu dugo zadržavali. Splitski statut je tako regulirao da se strancima izade u susret, odnosno da mogu pokretati parnice svim danima – prazničnim i neprazničnim.⁷⁷ Iako ovakvu odredbu nalazimo samo u splitskom statutu, i druge su dalmatinske komune na neki način privilegirale strane trgovce (a time i sve strance): „U Dubrovniku i Kotoru na snazi je bila odredba prema kojoj su građani strancima, izuzev Slavenima, koji su ih pozivali na sud dužno odgovoriti u roku tri dana (...) Istovjetna tim odredbama bila je i ona korčulanska (...) propisuje da su otočani, s kojima bi strani putnici imali sudski spor, bili dužni strancima bez roka odgovarati (...) odredbe poput one hvarske kojom je građanima bio zabranjen priziv na presudu koja bi bila donesena u korist nekog stranca, a čija bi vrijednost bila manja od 10 zlatnih dukata, te ju je građanin morao neposrednu po donošenju izvršiti.“⁷⁸ Svrha ovih odredbi svakako je bila osobna i pravna zaštita stranaca, a sve u interesu zaštite vlastite trgovine njen razvitak. Tako su komune štiteći svoju najvažniju granu – trgovinu, stvorile povoljne uvjete za strane trgovce, a samim time i za sve strance. Iako se statutarne odredbe gdje god izrijeком odnose samo na trgovce, većinom štite sve strance koji dolaze u grad. Dakle, dalmatinske komune poticale su trgovinu

⁷⁶ Splitski statut, 1987, str. 322.

⁷⁷ A. Birin, 2003, str. 69.

⁷⁸ A. Birin, 2003, str. 69 -70.

i samim time tolerirale i davale znatne slobode i privilegije strancima dok je istovremeno ta sloboda povezana isključivo s interesima komune. Tako su zahvaljujući trgovini stranci u dalmatinskim komunama uživali brojne slobode koje su išle u korist komuna te im nisu štatile.

Govoreći o zaštiti trgovine nužno je spomenuti da su komune statutom uredile zaštitu vlastitog izvoza i osiguravajući uvoz otvaraju svoja vrata strancima. Izuzev Zadra, dalmatinske komune nemaju dovoljno velike i plodne distrikte koji bi zadovoljili njihovu potrebu za žitom, stoga je nužno žito uvoziti.⁷⁹ S druge strane, komune svojim zakonima štite interese izvoza vlastitih proizvoda (radilo se tu najčešće o vinu). Tako, na primjer, splitski statut brani strancima prodaju soli, ali istovremeno propisuje kaznu onome tko povrijedi stranca koji dođe u grad prodavati žito.⁸⁰ Žitna politika se stoga može ubrojiti u pozitivne činitelje u demografskim pitanjima na obalnom području. Dalmatinske su komune za prvenstveni cilj imale zaštitu vlastitih interesa, a s obzirom na to da im je trgovina jedna od glavnih interesna sfera, ali i gospodarskih grana, komunalni zakoni i politika otvarali su se prema stranim trgovcima.

⁷⁹ Prema Raukaru, od distrikta namiruju tek 1/5 ukupne komunalne potrebe.

⁸⁰ Splitski statut 1987, str. 266.; Odredbe koje privlače trgovce žitaricama mogu se pronaći i u drugim statutima.

4.4.2. Dodjeljivanje punopravnog građanstva

Slika 5: Fotografija dijela sadržaja splitskog statuta

Jedini statut koji je opisivao proces dodjeljivanja građanstva, onaj splitski, kaže sljedeće: „(..) ako koji stranac dođe stanovati u gradu Splitu te hoće postati splitskim građaninom da mora zamoliti Veliko vijeće ovoga grada i da mora osobno pristupiti u Vijeće da bi ga svaki vijećnik mogao vidjeti (i procijeniti) da li ga treba primiti za građanina grada Splita ili ne. (...) mora

se u spomenutom vijeću osobno zakleti na sveto Božje Evanđelje, dotaknuvši Bibliju, da će se pokoravati naređenjima načelnika (...) i da će zauvijek i stalno u njemu stanovati (...) i raditi što god bude smatrao da je na čast i u korist dobrog i mirnog stanja grada.⁸¹ Iz ovoga možemo donijeti nekoliko zaključaka: prvi je svakako da ovakva formulacija procedure dodjeljivanja građanstva ostavlja dovoljno prostora Velikom vijeću da donosi odluke temeljem trenutne prosudbe (a ne prati zakonski normativ) te da je statut formuliran tako da se može primjenjivati u skladu sa zahtjevima vremena. Ovakva formulacija odredbi nije svojstvena samo splitskom, već i drugim statutima, štoviše, proemij dubrovačkog statuta upozorava na to: „jer je više poslova nego propisa“⁸², a N. Lonza u predgovoru dubrovačkom statutu ističe da je ta, kako je naziva, „skromnija regulacija“ jedan

⁸¹ Splitski statut, 1987, str. 272.

⁸² Dubrovački statut, 2002, str. 81.

od razloga boljeg odolijevanja statuta vremenu jer zahtjeva da se mnogo toga mora rješavati interpretacijom,⁸³ a sam statut određuje da se za nedefinirana pitanja rješavaju u skladu s načelima statuta. Istina je, dakle, da su statuti dugovječniji zbog rečenog, ali valja promisliti i o samoj politici komune: sa skromnijom zakonskom regulativom komuna je mogla svoje poslove bolje prilagođavati prilikama vremena. Isti se zaključak može primijeniti i na politiku o dodjeljivanju građanstva. Naime, statutom je određeno da novopečeni građanin treba raditi na unaprjeđenju komune i njezinog mira. Sukladno tome, Veliko je vijeće ono koje donosi odluku o dodjeljivanju građanstva, te s ovako formuliranim procesom donose zaključke na temelju svakog posebnog procesa i tako prilagođavaju prihvata u redove građanstva tekućim potrebama komune. Kolektiv je osnovna premisa komunalnog prava, i kao takva, temelj u kreiranju politike o primanju stranaca, odnosno stvaranju preduvjeta u trenucima kad je komuni potreban priliv stanovništva, ili ograničavanje istih kada nije. U skladu s time formulirano je i pravo komune.

Izvod statutarne odredbe koja kaže kako se stranci za dodjeljivanje građanstva trebaju zakleti na Bibliju, nameće očito pitanje, jesu li u redove punopravnih građana mogli biti primljeni samo kršćani? Premda splitski statut to ne kaže izrijekom, takva politika je u skladu s tekovinama srednjeg vijeka, odnosno u skladu s dubokom ukorijenjenošću kršćanstva u srednjovjekovno društvo, a takvo stanje susrećemo i u Engleskoj. Pripadnost nečemu što nadvisuje autoritet grada i vladara stvara puno dublje veze i ukorjenjuje se ne samo u pravni već i u svakodnevni život građana srednjeg vijeka. No, s druge strane, jednako koliko je kršćanstvo bilo temeljni dio srednjovjekovnog svakodnevnog života i jedan od njegovih temelja, isto tako je trajna kohabitacija dovođila do nekakvih oblika suživota, poglavito kada

⁸³ Dubrovački statut, 2002, str. 46.

je riječ o trgovini. Zdenka Janeković Römer potvrđuje taj zaključak na primjeru Dubrovnika kada kaže da pripadnici drugih vjera nisu mogli postati građanima Dubrovnika jer je pripadnost Rimskoj crkvi bila konstitutivna za srednjovjekovno dubrovačko građanstvo, ali osim toga nisu mogli ni stanovati u gradu.⁸⁴ Ona ovdje ističe odnos prema pravoslavcima i patarenima koji je varirao od snošljivosti do progona, odnosno, odnosi su diktirani političkim razlozima i diplomatskim odnosima Dubrovnika s velikašima i vladarima u zaleđu. Da se zaključiti da su Dubrovčanima pripadnici drugih vjera prihvatljivi izvan Dubrovnika, ali ne i unutar vlastitih granica. Takav odnos zapravo je značio da se trgovci nisu susprezali surađivati s pripadnicima drugih vjera, ali količina snošljivosti na područjima pod dubrovačkom vlašću ovisila je o tekovinama vremena što se oslikava u odnosu prema pravoslavcima na Pelješcu. Naime, iako je car Dušan izdao povelju kojom pravoslavnom popu jamči sloboda djelovanja u Stonu i Rtu, Dubrovčani ih nakon careve smrti protjeruju i na njihovo mjesto dovode franjevce.⁸⁵ Isto tako, premda su na patarene gledali: “kao na ljude nepostojane vjere, izdajice koji su se iz koristoljublja pretvarali da su katolici, a potom su olako prelazili na islam“, Dubrovnik s njima ipak zadržava dobre odnose zbog njihove povezanosti s vrhovima bosanskoga društva. Židovi se u Dubrovniku spominju polovicom 14. stoljeća, a premda se u 15. nazivaju *habitatores Ragusii*, izgleda da se još nisu bili naselili u gradu.⁸⁶ Unatoč nepovjerenju i prethodnom protjerivanjima, tridesetih godina 16. stoljeća židovska zajednica dobila je dozvolu stanovanja unutar zidina grada Dubrovnika : “iza vrata

⁸⁴ Z. Janeković Römer, 2005, str. 331.

⁸⁵ Z. Janeković Römer, 2005, str. 332.

⁸⁶ Z. Janeković Römer procjenjuje njihovo trajno smještanje u Dubrovniku nakon protjerivanja Židova iz Španjolske, te je Dubrovnik zbog svog položaja postao važna točka u mreži trgovačkih veza.

geta u Žudioskoj ulici.“⁸⁷ Strah i nepovjerenje koje su ulijevali pripadnici drugih vjeroispovijesti dolazilo je do izražaja i u odnosima s Turcima, no s obzirom na njihovu političku moć i Dubrovčani su bili znatno oprezniji u ophođenju prema njima. Nepovjerenje je prema njima bilo veće pa tako nisu smjeli ulaziti u grad, nego su sa svojom robom morali ostati utaboreni u ograđenom Taboru na Pločama, no, kako su gospodarske prilike zahtijevale doticaje s njima, s vremenom su sve više dolazili u grad i u njemu boravili. Iako je njihov dolazak često izazivao strah i nepovjerenje ti su susretni doveli do upoznavanja s ljudima drugačije kulture i vjere. Još jednom se ističe suprotna bit jedne komune; istovremeno teži zatvorenosti u krugu poznatoga u svrhu samoočuvanja, ali je kontekst vremena okreće otvorenosti koja je nužna za gospodarski opstanak. Ostaje, dakle, zaključiti da je punopravno građanstvo, odnosno *civis* pravno ograničeno na kršćane, ali je kontekst vremena razvio toleranciju i ipak su na teritoriju komuna određena prava bila dostupna i onima van *universatis christiana*.

Dok kod statuta imamo uglavnom šutnju izvora što se tiče same procedure, oni ipak nešto detaljnije navode koji su uvjeti stjecanja građanstva. Najvažniji od svih uvjeta svakako je nastanjivanje u gradu. Dakle stanovnici grada koji su nastanjeni u gradu određeno vrijeme podnose molbu za primanje u red građana kako bi tako mogli ispoljavati sva politička prava zagarantirana drugim građanima, odnosno kako bi postali punopravni članovi zajednice. Jednom dodijeljeno građanstvo moglo se izgubiti djelovanjem protivnim interesima komune, ili prestankom stanovanja u gradu, ali ako nije bilo takvih postupaka građanstvo je bilo nasljedno po muškoj liniji, dakle sinovi punopravno primljenih građana smatraju se također

⁸⁷ Z. Janeković Römer, 2004, str. 22.

građanima po očevoj liniji.⁸⁸ Premda nijedan statut ne spominje imovinski ili drugi cenzus zbog kojega bi habitatoru bio onemogućeno pokretanje postupka građanstva, Raukar ipak navodi velik broj onih koji su duže vrijeme, ponekad i generacijama stanovali u gradu bez da su postali *cives* i to povezuje upravo s njihovim ekonomskim statusom. Primjer Dubrovnika može biti pokazatelj slobodnog prostora između statutarnih odredbi i njihova provođenja. Naime, notarski spisi pokazuju, premda to u statutu nije izrijekom nigdje rečeno, da su Dubrovčani za dodjeljivanje građanstva zahtijevali i kupovinu nekretnine ili novčane garancije. Tako je izvjesni Kotoranin Maroe Dragonis Belle morao je dati 300 dukata kao garanciju *quod bene et fideliter observabit dictam civilitatem*. Petar Panteli, dobio je uvjet da u roku od tri godine mora kupiti posjed u vrijednosti 2000 perpera.⁸⁹ Kalić navodi da ovakvi uvjeti nisu bili iznimka te da ih je bilo više. Usprkos tome što splitski statut bilježi (vjerojatno je tako bilo i u drugim gradovima) kako komuna mora bilježiti imena novoprimljenih građana, nijedan takav popis nije sačuvan,⁹⁰ stoga ne preostaje drugo nego zaključiti da su uvjeti za posjedovanjem nekretnine postojali i u drugim komunama.⁹¹

Skradin	/
Korčula	/
	Želeći naš grad Zadar popuniti slobodnim i znanim ljudima, a ne umnožiti nezakonitim sinovima i došljacima, odredismo i naređujemo da se to strogo obdržava, da se ni jedan stranac, odnosno onaj tko nije rođen u Zadru, ne

⁸⁸ J. Mijušković Kalić, 2006, str. 363.

⁸⁹ J. Mijušković Kalić, 2006, str. 359.

⁹⁰ T. Raukar, 2007, str. 47.

⁹¹ To tvrdi i T. Andrić za Split, jer *cives* definira upravo kao stanovništvo rođeno u gradu ili strance koji su kupili nekretninu.

Zadar	smatra zadarskim građaninom, ako u nj ne dođe stanovati s obitelji i ženom. I premda neki tuđinac dođe u Zadar te ondje stanuje na prije rečeni način, neka se ne podrazumijeva da je građanin s obzirom na povlastice i časti što ih uživaju ostali zadarski građani, ako s privolom gospodina kneza ne bude stavljan pred Vijeće, pa ga većina zadarskoga Vijeća primi za građanina(..) ⁹²
Split	Osim uvjeta da habitator podnese zahtjev Velikom vijeću, statut ne određuje koliko dugo stranac treba stanovati u gradu da bi uopće imao pravo podnošenja zahtjeva. Unatoč tome, znamo da je jedan od uvjeta zasigurno bio boravak u gradu: “A ako bi koji stranac bio primljen za građanina ovoga grada a kasnije svojom voljom prestane stanovati u gradu ili u njegovu distriktu, neka zauvijek bude prognan iz grada, a sva njegova dobra neka se konfisciraju u korist splitske komune, a on neka se osudi na 50 libara.” ⁹³
Dubrovnik	/
Šibenik	„Stranci koji su u Šibeniku boravili najmanje dvanaest godina i za to vrijeme obavljali radne obveze (factiones) ili ispunjavali druge obveze (onera), kao što su novčana podavanja, mogli su sami zatražiti da postanu šibenski građani.“ ⁹⁴

⁹² Zadarski statut, 1997, str. 495.

⁹³ Splitski statut, 1987, str. 273.

⁹⁴ J. Kolanović, 1995, str. 39.

Trogir	/
Hvar	/

Tablica 3. Uvjeti za stjecanje građanstva u statutima dalmatinskih gradova

4.4.3. Habitatores

Stanovnici kao stalno naseljeni stranci, *habitatores*, bili su sastavni dio života srednjovjekovne komune. Komune su bile puno otvorenije za primanje pridošlica u grad, štoviše, upravo su oni bili sredstvo kojim su održavale svoju demografsku sliku. Dakle, upravo je otvaranje prema strancima, poticanje da se trajno nasele poticalo rast stanovništva u srednjem vijeku. Tako se u statutima dalmatinskih komuna oslikava ta pozitivna politika prema trajnom naseljavanju stranaca. Na primjer, splitski je statut odredio da: „su svi stranci, koji su sada u gradu i koji budu došli i boravili preko pola godine, dužni i da moraju sudjelovati u svim besplatnim javnim radovima, stražarenju i davanjima kao i ostali Splitsani“.⁹⁵ Iz ove statutarne odredbe možemo zaključiti da ih zakon tretira stanovnicima nakon perioda od šest mjeseci. Zadarski statut je još otvoreniji prema strancima te određuje da stanovnike koji su došli u grad stanovati s obitelji i djecom oslobađa svih komunalnih obveza na čak pet godina, odnosno deset ukoliko *habitor* u Zadru posjeduje kuću.⁹⁶ Kao što je već ranije navedeno, gradovi su poticali sposobno stanovništvo, njihov cilj je bio privući što više ljudi koji će svojim djelovanjem na neki način doprinijeti razvitku komune. Ono što je strance moglo nagnati na preseljenje u grad svakako je činjenica što su kao

⁹⁵ Splitski statut, 1987, str. 312.

⁹⁶ Zadarski statut, 1997, str. 547.

habitatori uživali znatno veće slobode, odnosno, zabrane koje su vrijedile za strance, uglavnom nisu vrijedile za habitatore. To je zanimljivo promotriti u hvarskom statutu. Naime, hvarski je statut zabranjivao pčelarstvo i stočarstvo strancima, ali ta se zabrana nije odnosila na stalno naseljene strance - habitatore. Iz toga možemo zaključiti koliko je *de facto* habitator u srednjovjekovnoj dalmatinskoj komuni bio ne samo prihvaćen već i dobrodošao. Štoviše, postoje primjeri koji nam pokazuju da u stvarnosti nije postojala velika razlika (razlika *de iure* svakako postoji) između *cives* i *habitatores*. Naime, Firentinac Benacio del Buono primljen je za građanina Dubrovnika 30. 6. 1329. godine, ali je u spisima i nakon toga označen samo kao *habitor Ragusii*.⁹⁷ Isto tako, kada se u Dubrovniku izdaju određene naredbe one uključuju i *sve one koji sebe smatraju Dubrovčanima*, a Kalić smatra da se to odnosi upravo na habitatore.⁹⁸

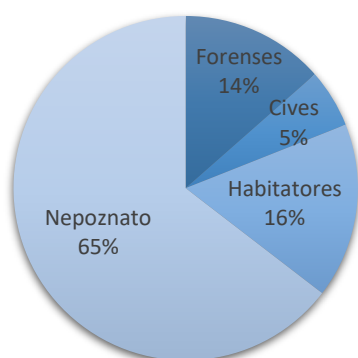
Osim što je stalno naseljavanje bilo *conditio sine qua non* u procesu stjecanja građanstva, velik broj stanovništva trajno zadržava pravni položaj stanovnika, stoga je nužno izložiti osnovne činjenice. Raukar iznosi kako notarski spisi iz 13. stoljeća svjedoče da u gradovima u to vrijeme živi širok sloj gradskih stanovnika: „Većinom su to obrtnici, mornari, težaci ili ribari i većina od njih trajno zadržava pravni položaj stanovnika, što znači da ne dopire ni do teoretske mogućnosti da stekne bilo kakvu političku ulogu u gradu.”⁹⁹ Onako kako je nasljedno građanstvo, tako se i status habitatora prenosi na njihove potomke. Tako nastaje zanimljiva slika, možemo imati stanovnika - habitatora koji se tek doselio u grad, i stanovnika - habitatora (u pravnom smislu) čiji su preci već generacijama u gradu. Kao odgovor na pitanje što je sprečavalo habitatora da dosegne pravni status građanina, nameće se raniji

⁹⁷ J. Mijušković Kalić, 2006., str. 339.-340.

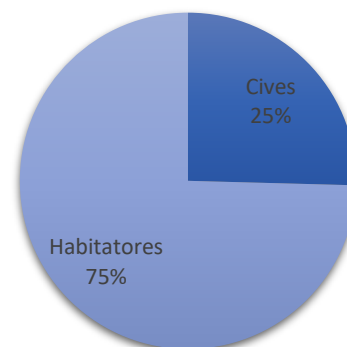
⁹⁸ J. Mijušković Kalić, 2006, str. 339.

⁹⁹ T. Raukar, 2007. str. 144.

zaključak da je za uzdizanje u red punopravnih građana doista bilo nužno posjedovati nekretninu. S obzirom na to da su habitatori bili najčešće obrtnici, zanatlije, niskokvalificirano stanovništvo, posjedovanje nekretnine bio je često nedostižan cilj: „njegov gospodarski položaj odviše slab, a da bi mu omogućio uzdizanje u red građana. To znači da prije svega stupanj ekonomske moći došljaka uvjetuje njegov staleški razvoj i mogućnost ulaska u građanski sloj pučana.“¹⁰⁰ Stoga ni ne čudi velik broj stanovnika koji su generacijama obitavali u gradu bez stjecanja punopravnog građanstva. Takav je bio i slučaj u Zadru gdje se, na temelju notarskih spisa iz 1289. godine, vidi da među zadarskim građanima gotovo uopće nema obrtnika, a građanstvo nije dobio nijedan strani, ali ni domaći trgovac. Uz iznimku majstora, obrtnici i njihova djeca su rijetko postajali građanima.¹⁰¹ Na pitanje kakav je onda omjer stanovnika i građana teško se bez popisa stanovništva može utvrditi, ali valja proučiti podatke iz splitskih notarskih spisa koje Tonija Andrić iznosi u svojoj knjizi ¹⁰² :

Grafikon 2: Pravna klasifikacija splitskog obrtničkog sloja prema notarskim spisima

Grafikon 3: Prikaz splitskih notarskih izvora o pravnoj klasifikaciji pučana 1443. -1453.

¹⁰⁰ T. Raukar, 2007, str. 48.

¹⁰¹ N. Klaić, 233.

¹⁰² T.Andrić, 2018, str. 40 i 66.

Grafikon 2 daje nam uvid u klasifikaciju 237 splitskih obrtnika u razdoblju između 1443. i 1449. godine. Za njih čak 153 notari ne bilježe pravni status, stoga se prirodno nameće pitanje kako je pravni položaj utjecao na život došljaka u gradu, odnosno koliko je taj položaj bio bitan za ravnopravan život u komuni. Ovi podatci ne odgovaraju na to pitanje, ali s obzirom da u čak 64, 56% slučajeva notarski spisi niti ne odgovaraju na pitanje pravnog položaja obrtnika, potvrđuje se da su gradski stanovnici u komuni mogli nesmetano obavljati svoj zanat i bez obzira na stjecanje građanstva te da pravni status nije krucijalan za obavljanje njihova posla pa se stoga niti ne bilježi. S druge strane, autorica smatra da se kod osobe bez označenog pravnog statusa najčešće radi o habitatoru, premda to ne tvrdi sa sigurnošću.¹⁰³ U drugom grafikonu prikazan je drugi sagledani aspekt iste autorice, odnosno podaci o pravnom položaju 118 pučana iz notarskih spisa između 1443. i 1453. godine, od kojih je svega 30 građana. Ovi podatci samo potvrđuju da je u gradovima postojao veliki broj stanovnika koji zbog svog ekonomskog položaja nisu mogli promijeniti svoj pravni položaj. Premda bi bilo pogrešno iz ovih podataka donositi univerzalne zaključke, posebice jer se radi o iznimno malom broju, ipak ovi podatci pridonose razmišljanju kako je nakon zatvaranja vijeća i diferencijacije stanovništva stvarna granica između *cives* i *habitatores* u najmanju ruku nejasna. Osim toga, uz ove podatke iz Splita i Zadra valja imati na umu i situaciju u Engleskoj - i u srednjovjekovnoj Engleskoj građanstvo bilo rezervirano samo za manjinu stanovništva, stoga ne bi bilo pogrešno sličan zaključak donijeti i za komune, premda se o omjerima bez popisa stanovništva ne može govoriti.

¹⁰³ To potvrđuje primjerom obrtnika koji je godinama obilježen kao habitator ali se onda 1447. ne klasificira nikako da bi 1449. postao građaninom, i pritom napominje da se radi o istom notaru.

4.4.4. Druge kategorije stranaca koje su se pojavljivale u dalmatinskim komunama u srednjem vijeku

Osim navedenih stranaca (i habitatora) nužno je spomenuti hodočasnike (*peregrini*, *romari*, *palarii*) koji su bili neizostavan dio srednjovjekovne svakodnevice. Premda su oni svojim prisustvom samo kratkoročno doticali komunalnu svakodnevicu, ipak su imali određene privilegije kao što je kupovina potrepština nedjeljom i svetkovinama što je inače bilo zabranjeno. Njihov je položaj zasigurno povoljan zahvaljujući činjenici da su hodočasnici bili uobičajena pojava u ovim krajevima, da njihov cilj nije bilo dulje zadržavanje u komuni, ali svakako ne bi trebalo zanemariti i vjerski karakter njihova putovanja. Osim smještaja i zaštite, komunalno društvo ih vidi kao pojavu koja za društvo nije štetna, već naprotiv, treba je podržavati. Osim hodočasnika i drugi su putnici (*viatores*) zbog svoje prolaznosti imali povoljan položaj. Za razliku od hodočasnika, skitnice (*vagabundus*), odnosno osobe bez vlastita boravišta negativno su percipirani u srednjovjekovnim društvima pa ih se nastojalo protjerati sa svog teritorija. Skitnja se smatrala nekorisnom i nečasnom, društvo je vidi kao posljedicu lijenosti koja unosi nered u društvenu strukturu.¹⁰⁴ Dalmatinske komune tu se nisu nimalo razlikovale od ostatka srednjovjekovne Europe: „(...) razlikujući skupine nemoćnih i bolesnih od fizički sposobnih prosjaka i skitnica: prvima se iskazuje potpora – u dalmatinskim komunama to su paupares i paupares Christi za koje se podižu hospiciji i skloništa – ali se drugi protjeruju iz gradova.“¹⁰⁵ Odnos prema strancima koji su tražili zaklon od ratnih stradanja najbolje se oslikava u odnosu prema onim najsiromašnijim strancima: „Tako je 1395. godine veliko mnoštvo siromaha iz zaleđa nagnulo u Dubrovnik i prekrilo njegove ulice. (...) Dubrovčani su ipak pokušavali olakšati stanje izgladnjelih pridošlica i

¹⁰⁴D. Karbić, 1991, str. 51.

¹⁰⁵ T. Raukar, 2007, 124.

pronaći neko rješenje za nastalu situaciju. Slične situacije bile su još češće u XV. stoljeću pod utjecajem turskih pustošenja. Tako je 1437. godine Dubrovački senat odredio da se svi strani siromasi koji nemaju stana u gradu uklone iz grada (...) 1464. određeno je da siromahe treba brodovima prevesti u Veneciju, Pilju, Marke ili bilo gdje drugdje.¹⁰⁶ Istina je da je ovo prikaz ekstremnih doseljenja koja su itekako utjecala na cjelokupnu kvalitetu života, ali bez obzira na to, komune su imale jasnu politiku koje stanovništvo žele privući, a koje nipošto nije dobrodošlo u gradu. Unatoč tome, u njihovu djelovanju očituje se i velika humanost, vjerojatno i zbog vjerskoga karaktera srednjega vijeka, tako im grad pruža pomoć u hrani i na druge načine olakšava tranziciju.

4.5. Drugi čimbenici u afirmiranju stranaca u komunama

Iako je pravni status pojedinaca u statutima uglavnom jasno definiran, on ipak nije dovoljan za zaključak o stvarnom položaju gradskih stanovnika. Situacija je prije zatvaranja vijeća pravno jasna, *habitatores* i *cives* razlikuje uživanje političkih prava, međutim, postavlja se pitanje koja je razlika između te dvije skupine nakon zatvaranja vijeća. Naime, kroz 14. stoljeće plemstvo se u notarskim spisima naziva titulom *nobilis civis*, a dotadašnji naziv *civis* gubi svoje prvotno značenje i postavlja se pitanje koja je onda razlika između položaja građana i stanovnika. „Pojam *civis* znatno se preklapa s pojmom *habitor*, s tim da su oba pojma zapravo počela označavati prvenstveno određeni društveni kapital – bez mogućnosti njegove jasne historiografske kvantifikacije.“¹⁰⁷ Ono što Majnarić ovdje naziva društvenim kapitalom zajednički je naziv za više čimbenika koji su određivali stvarni položaj pojedinaca u gradu, to su materijalno stanje, reputacija, ugled, obiteljske veze, društveni utjecaj, itd.

¹⁰⁶ D.Karbić, 1991, str.74

¹⁰⁷ I. Majnarić, str. 20.

Ovdje je potrebno na tren se vratiti na spomenutu podjelu građana na *nobiles* i *popolo*. Zatvaranjem vijeća politička prava ostaju u rukama gradskog plemstva (*nobiles*), a ostatak gradske populacije (*popolo*) se dalje stratificira prema razinama posjedovanja tog društvenog kapitala.¹⁰⁸ To je značilo da imućniji građani imaju onemogućeno političko djelovanje, oni su zbog svog imetka ili ugleda, ipak uživali određeni status, odnosno, formira se sloj komunalnog građanstva koje se imetkom i društvenim ugledom odvojilo od običnih pučana. Pregled notarskih spisa daje bolji uvid u kojoj mjeri je društveni kapital, a u kojoj pravni status utjecao na stvarni položaj pojedinaca u komunama nakon zatvaranja vijeća. Već N. Klaić i I. Petricioli navode primjer bogatog trgovca Nikole Mihajlova u Zadru koji: „ne pripada gradskom patricijatu, ali mu je klasno jednak ili možda viši.“¹⁰⁹ T. Andrić daje primjer trgovca Ivana iz Gubbija koji pripada sloju dalmatinskog građanstva koje se oponašanjem plemstva (u ovom slučaju uporabom heraldičkog znakovlja) približava patricijatu.¹¹⁰ U spisima notara pojavljuje se terminologija koja je kontradiktorna sa statusnim odredbama, ali uvelike olakšava određivanje društveno političkog odnosa pojedinaca spomenutih u tim spisima.¹¹¹ Tako se u kupoprodajnom ugovoru trošne kuće iz 1461. godine u Splitu spominje drvodjeljski majstor Ivan Petrov kojeg notar naziva *ciuis et habitator Spalati*, za kojeg T. Andrić zaključuje da premda ima legalni status građanina, zbog svog skromnog materijalnog stanja i beznačajnog društvenog ugleda, pripada običnom puku zbog čega ga notar tako naziva. S druge strane, postoje i osobe kojemu pravno nije pripadalo građanstvo (*civitet*), ali su oni sami pripadali komunalnom građanskom sloju. Tako ona

¹⁰⁸I. Majnarić, str. 20

¹⁰⁹ N. Klaić, I. Petricioli, 1976, str. 434.

¹¹⁰ T. Andrić, 2018, str. 46.

¹¹¹ I. Majnarić, str. 8.

navodi primjer dvaju stranaca koji su 1446. i 1447. godine trajno naseljeni u Splitu, a notar ih ovako bilježi: *ser Marinus Baduario de Venetis, habitator Spaleti* i *ser Augustinus Micsich de Sibenico, habitator Speleti*. Unatoč tituli *ser*, oni zasigurno nisu bili plemići, pravno su bili habitatori, ali titula *ser* navodi na zaključak da pripadaju sloju uglednog građanstva.¹¹² Da je to bilo svojstveno i drugim dalmatinskim komunama potvrđuju i N. Klaić i I. Petricioli tvrdnjom da su u 14. stoljeću i zadarski notari znali upotrijebiti titulu *ser* ili *nobilis* kada je riječ o uglednoj osobi kako bi time označili njegov društveni položaj.¹¹³ Ta je titula korištena kada je određena osoba bila izdvojena zbog svog bogatstva, ugleda i podrijetla te se ne koristi za sve plemiće. I. Majnarić se posvetio ovom pitanju proučavajući titule sačuvane u zapisima dvaju zadarskih notara iz polovice 14. stoljeća. Tako on kaže kako je notar Francesco Manfredi (1349. -1350.) koristio titulu *ser* gotovo isključivo za zadarske plemiće s pravnim statusom *civis*, ali je nije koristio za sve plemiće iako su imali isti pravni položaj. On i *civis* koristi gotovo isključivo kada spominje zadarske plemiće. Kod njega se *civis et habitator* spominje samo jednom, dok je kod drugog notara, Andree, sina pokojnog Pietra (1350. - 1453.), ta formulacija ipak češća. Ovaj spoj dvaju pravnih naziva ne označava dvojaki pravni status već obilježava da osoba o kojoj je riječ ima posebnu reputaciju u gradu zbog svog „društvenog kapitala“, tako da takva formulacija označava društveno pravni položaj pojedinca.¹¹⁴ Takva situacija u notarskim zapisima splitskih i zadarskih notara sugerira da, iako stalež komunalnog građanstva nije bio normativno reguliran, imao je jasne granice. Osim toga, sama činjenica da su notari pridavali pažnju društvenom položaju potvrđuje da pravni status nije bio jedino mjerilo položaja pojedinca u komuni te da su stranci mogli

¹¹² T. Andrić, 2018, str. 42, 43.

¹¹³ N. Klaić, I. Petricioli, 1976, str. 224.

¹¹⁴ I. Majnarić, str. 12-15.

visoko napredovati u komunalnom društvu bez obzira što im je staleška zatvorenost onemogućavala pripadnost plemićkom sloju. To ističe i Raukar kada govori o utjecaju ekonomskog položaja na prihvaćenost u komuni. On kaže kako životni put novog gradskog stanovnika (*habitor*) nije bio lagan, jer u grad donosi najčešće samo svoju radnu snagu, dok s druge strane, hrvatski plemić donosi i određeni kapital, što mu omogućuje da u gradu razvija daleko širu djelatnost i da tako postupno ulazi u krug najimućnijih građana.¹¹⁵ Zadarski notari hrvatske plemiće označavaju s *habitatores* ili *cives et habitatores* jer nisu pripadali zadarskom plemstvu, ali su u životu komune mogli uživati visok društveni ugled i položaj.

4.5.1. Grgur Mrganić – hrvatski plemić i zadarski građanin

Grgur Mrganić bio je značajna figura grada Zadra u 15. stoljeću. Danas nam je poznat po brojnim dobročinstvima: obnovio je crkvu Ivana Krstitelja u predgrađu i uz nju podigao samostan za redovnike glagoljaše III. reda sv. Franje, u Zaglavu na Dugom otoku podigao je samostan s crkvom sv. Mihovila također za redovnike glagoljaše III. reda sv. Frane, sagradio bolnicu za besplatnu opskrbu i smještaj trinaest bolesnika oba spola u kojoj su se mogli liječiti i stranci (osim u slučaju gube) te je dao napraviti raku sv. Donata, točnije, za nju je oporučno ostavio 250 libara malih dinara.¹¹⁶ Iako je Grgur Mrganić rođen i umro u gradu Zadru, on pripada plemenu Virević, poznatom starohrvatskom plemstvu porijeklom iz sela Jagodno u lučkoj županiji.¹¹⁷ Virevići se spominju kao vlasnici zemalja, jamci i svjedoci kod raznih notarskih i drugih sačuvanih pravnih akata. Po zanimanju on je bio posjednik i trgovac, a služi kao primjer hrvatskog plemića koji zahvaljujući prihodima sa svog zemljišnog posjeda, kao stranac u gradu, ulazi u krug najimućnijih građana. Osim toga, svakako je važan kao

¹¹⁵ T. Raukar, 2007, str. 36.

¹¹⁶ R. Jelić, 1960, str.487.-491.

¹¹⁷ I. Majnarić, 2018, str. 330.

primjer zatvorenosti vladajućeg sloja prema pridošlicama, jer iako je po rođenju plemić, Mrganić nije bio član zadarskog plemićkog vijeća, već je pripadnik građanskog staleža, koji se u njegovo doba organizirao u „Školu ili bratovštinu sv. Jakova Galicijskog“. Dakle, iako je ovaj hrvatski plemić rođen u Zadru, u njemu je uživao tek građanski položaj, te kao i drugi građani, nije imao pristup vladajućim strukturama gradske vlasti. Međutim, notarski zapisi ukazuju da je bio jedan od najistaknutijih građana 15. stoljeća i da je u gradu uživao veliki ugled.¹¹⁸ Grgur je bio utjecajan trgovac mletačkog Zadra o čemu svjedoče brojni ugovori koje je sklapao vezano uz trgovinu nekretninama i solju. Kako navodi Raukar, on svojom djelatnošću obnavlja rad zadarskih trgovaca iz anžuvinskog razdoblja, iako je zbog samog opsega trgovine u Zadru i opseg njegova poslovanja skromniji.¹¹⁹ Osim toga, ostalo je sačuvano da je davao zajmove, ulagao u obrt, da je bio opunomoćenik dominikanskog samostana u Zadru (sancti Platonis Jadra), a od 1442. godine predstavlja se i kao opunomoćenik gubavaca.¹²⁰ U notarskim spisima i njega se naziva *cives et habitator*, ali je od strane predstavnika mletačke vlasti nazvan *nobilis habitator civitatis Iadere* pri čemu se *nobilis* vjerojatno odnosi na njegovo plemićko podrijetlo, a *habor* na njegov pravni položaj u gradu.¹²¹ Grgur Mrganić je tako primjer svestranog trgovca koji je zahvaljujući svom društvenom kapitalu bio plemstvu jednak u svemu osim u pripadanju vijeću. Možda ga je upravo nedostatak dubljih korijena unutar komunalnih političkih struktura nagnao na ulaganja za gradsku dobrobit i preuzimanja počasnih funkcija u dobrotvornim crkvenim ustanovama. Naime, kao što je u slučaju splitskog trgovca Ivana iz Gobbija, koji oponaša

¹¹⁸ I. Majnarić, str. 17.

¹¹⁹ T. Raukar, 2007, str. 342.

¹²⁰S. F. Fabijanec, 1999, str. 56.– 59.

¹²¹ I. Majnarić, str.17

plemstvo, tako su i ove djelatnosti svojstvene starim patricijskim obiteljima.¹²² Ostaje zaključiti kako je ono što Majnarić naziva društvenim kapitalom jasnije i bliže opisivalo stvarni položaj stanovnika gradova, odnosno, kako je strancima i pridošlicama napredak po društvenoj ljestvici bio moguć i onda kada nisu imali pravni status građanina.

4.5.2. Dodjeljivanje plemstva strancima u Dubrovniku

Kada se govori o formiranju plemićkog staleža u dalmatinskim komunama u 14. stoljeću, nijedan grad nije zatvorio vijeće tako dosljedno kao Dubrovnik.¹²³ Istovremeno, pak, u Dubrovniku je postojala institucija dodjeljivanja plemstva strancima, stoga valja iznijeti osnove o toj instituciji. Naime, Veliko vijeće grada Dubrovnika je u određenim slučajevima dodjeljivalo počasnu titulu pojedinim strancima (plemićkog roda) za određene zasluge kojima su pridonijeli dubrovačkoj dobrobiti.¹²⁴ Ta počasna plemićka titula najčešće je bila samo nominalna, ona nije uključivala politička prava koja su bila rezervirana za rođene Dubrovčane, a dodjeljivala se češće do pada Bosne pod osmansku vlast 1463. godine. Grad Dubrovnik je primanje stranaca i dodjeljivanje počasnog dubrovačkog plemstva utjecajnim strancima koristio kao sredstvo njihovog vezanja za interes grada. Istovremeno, plemići iz zaleđa, dubrovačko građanstvo su vidjeli ne samo kao stvar prestiža, već i kao svojevrsno osiguranje u slučaju eventualnih neprilika. Kao što je slučaj i s dodjeljivanjem građanstva, Dubrovčani nisu zakonskim putem regulirali niti pitanje dodjeljivanje plemstva kako bi si ostavili odriježene ruke da svakom slučaju pristupaju pojedinačno. Dubrovčani su tako vezali moćne pojedince za sudbinu Dubrovnika te su od njih: “tražili ne samo prijateljsku podršku nego su i vršili pritisak na njih u pogledu niza važnih pitanja, naročito ako se radilo o režimu

¹²² S. F. Fabijanec, 1999, str. 56.– 59.

¹²³ Z. Janeković Römer, 2018, str.105.

¹²⁴ Z. Janeković Römer, 2015, str. 336. – 337.

života trgovaca i sigurnosti grada.“¹²⁵ Premda je na ovaj način bio počašćen veliki broj velikaša iz zaleđa, Kalić naglašava kako ovako dodijeljeno plemstvo nije utjecalo na razvoj patricijata u gradu. To potvrđuje i primjer Stjepana Vukčića Kosače koji: „primivši od Dubrovčana plemićki naslov, više puta molio da ga izaberu za kneza Republike. Plemići su mu to pojedinačno obećavali, a iza leđa mu se rugali što mu je uopće palo na pamet da se tome nada.“¹²⁶ Dubrovčani su tako „kontrolirali“ određene vanjske utjecaje, a kako često nisu mogli utjecati na odluke svojih počasnih plemića, nije bilo neuobičajeno da im povlastice budu i oduzete. Iako je ovakva čast rijetko uključivala novoizabrane plemiće u političke organe Dubrovnika, ipak su postojale iznimke. Kotorski plemić Nikola Buće kao jedna od najutjecajnijih osoba srpskoga dvora svakako je bio jedna od tih iznimaka. Naime, nakon što je na sudu cara Dušana uspješno pregovarao u korist Dubrovčana u slučaju kupovine Stona i Pelješca, Dubrovčani su ga proglasili počasnim plemićem 1336. godine, kada se ta čast rijetko davala strancima, a osim toga ukazano mu je najveće povjerenje kada je 1344. godine postao članom dubrovačkog Malog vijeća.¹²⁷ Uz to, treba napomenuti kako je svakako iznimka jer Nikola, iako je posjedovao kuće u Dubrovniku i Kotoru te posjed u Stonu, nije živio u Dubrovniku, već je boravio na srpskom dvoru i u Kotoru.¹²⁸ To su prijateljstvo Dubrovčani koristili kada im je trebala podrška srpskog dvora pa su tako računali na njegov zagovor kod cara kad su radili na tome da im Dušan ukine carinu u Trebinju, a zatim kada su se žalili na štete koje im čine susjedi u srpnju 1348. godine. Unatoč tome što je Dubrovniku Nikola Buće u više prilika bio koristan, njegovi su potomci izgubili dubrovačko plemstvo

¹²⁵ J. Mijušković Kalić, 2006, str. 330.

¹²⁶ Z. Janeković Römer, 2005, str. 323.

¹²⁷ Z. Janeković Römer, 2005, str. 338.

¹²⁸ Z. Janeković Römer kaže kako nije bio obvezan živjeti u gradu, ali u slučaju potrebe bio je pozvan.

kada se nisu odazvali pozivu upućenom svim Kotoranima da 1361. godine dođu u Dubrovnik i pomognu u obrani grada od Vojislava Vojnovića.¹²⁹ Nikola Buće je zbog toga dobar primjer dubrovačke politike prema strancima: u trenutcima kada je Dubrovniku mogao biti koristan, vezali su njegove interese uz grad titulom plemića i imenovanjem u Malo vijeće, ali su isto tako odbacili njegove potomke kada se nisu odazvali obrani grada. Počasne plemićke titule Dubrovniku su bile diplomatski način održavanja dobrih veza sa svojim neposrednim zaleđem tako osiguravajući granice i kopnene trgovačke puteve.

¹²⁹ J. Mijušković Kalić, 2006, str. 331.

5. Zaključak

Engleska država i dalmatinske komune gotovo da nemaju nikakvih zajedničkih točaka. Prva i osnovna razlika je svakako u tome što su komune gradske upravne jedinice, a Engleska državna tvorevina. Dok je Engleska bila otočna zemlja, zatvorena u svoja vlastita ratna zbivanja, prostor istočnoga Jadrana razvijao se u kontekstu promjenjivih povijesnih zbivanja. Tako su dalmatinske komune u vihoru povijesnih okolnosti čestih promjena svojih gospodara razvijale i štitile svoju autonomnost, dok je Engleska razvijala svoju birokraciju i ustrojstvo pod uspostavljenom kraljevskom vlašću kao cjelovita i politički stabilna država. Geografski su ova dva područja udaljena, tako da nisu imala niti zajedničkih interesnih sfera. Nadalje, dok se engleski *Common law* sustav razvija na temeljima germanskog prava i usvaja tek neke postulate rimskoga prava, pravo, odnosno statuti dalmatinskih komuna temelje se, uz običajno pravo, na temelju rimskih, bizantskih, hrvatskih, franačkih, mletačkih i vlastitih normi i pravnih ustanova. Cilj usporedbe dvaju u potpunosti različitih sustava je pokušaj donošenja univerzalnih zaključaka vezanih uz položaj stranaca i pridošlica u srednjem vijeku.

Dok je englesko zakonodavstvo vezano uz uređenje statusa stranaca razvija s ciljem rješavanja pitanja Francuza na Engleskom tlu u vrijeme ratnih zbivanja, ono zapravo uspostavlja put prema razvoj institucija koje će kasnije svoje djelovanje širiti na sve strance u Engleskoj. Iako institucija *denization*, odnosno položaj koji daje pridošlicama u literaturi često ima negativne konotacije, broj zahtjeva za tom vrstom statusa pokazuje da ona u srednjem vijeku nije imala ni pretjeranu veliku ulogu, ali je izuzetno bitna u smislu daljnjeg razvoja zakona strancima. Tako se brojni autori slažu da je upravo institucija *denization* otvorila vrata kasnijem razvitku zakonske regulative koja je strancima olakšavala nastanjivanje i ostvarivanje prava u Engleskoj. Ako usporedimo engleskog *denizen* s

habitorom s prostora dalmatinskih komuna dolazimo do zaključka da im je položaj bio vrlo sličan. Dakle, dvije institucije koje su se razvile neovisno jedna o drugoj funkcioniraju na sličan način. *Denizens* su se, kao i *habitatores*, slobodno naseljavali i obavljali svoju djelatnost, ali nisu imali pravo sudjelovati u tijelima vlasti. Svakako da su postojale i razlike. Dok su habitatori mogli kupnjom nekretnine promijeniti svoj status, odnosno tražiti *civitatis*, *denizen* nisu mogli zatražiti promjenu svog statusa nakon kupnje nekretnine, smjeli su posjedovati nekretninu, primiti je na dar, kupiti ju i prodati, ali to nije imalo nikakva utjecaja na njihov pravni status. U oba slučaja kroz pojedine iznesene primjere vidljivo je kako im je zajednička svakako bila mogućnost punopravnog ekonomskog djelovanja u zajednici. Osim toga, vidljivo je kako unatoč tome što su uživali status niži od punopravnog građanina, bilo Engleske, bilo dalmatinskih komuna, to ih nije nužno guralo na margine društva.

Primjer Londona ukazuje na utjecaj trgovačkih lobija na stvaranja društvene klime neprihvatanja stranaca u svrhu jačanja domaćih trgovaca i trgovine. U manje izraženoj mjeri takvi zakoni se nalaze i u statutima dalmatinskih gradova. Oni su, dakako, značajno manje „protustrano“ nastrojeni, ali to možemo pripisati i činjenici da je svim dalmatinskim komunama nedostajalo obradive površine, a kako bi osigurali svoju osnovnu namirnicu – žito, morali su se osloniti na strani uvoz. Engleska je u tom ekonomskom smislu bila izrazito samostalnija, stoga si je mogla i priuštiti oštriju pravnu zaštitu vlastitih interesa. Unatoč takvoj struji neprihvatanja stranaca upravo se na primjeru Londona vidi kako su strani obrtnici i trgovci zauzimali središnju poziciju u gradu, odnosno ukazuju na raniju tvrdnju kako zakoni često nisu odraz stvarnog stanja. Sudjelovanje stranih trgovaca u obrtu grada te njihova prihvaćenost u cehovima ukazuju na to da je London, jednako kao i dalmatinske komune, bio otvoren za prihvaćanje stranaca koji su doprinosili prosperitetu komune.

U kontekstu promjene privrede čitave Europe, preobrazbe ratarskog društva, stvaranje trgovine i građanskog sloja valja navesti još jednu sličnost između Engleske i dalmatinskih komuna. Iako pojam ni pojava stranaca nije nastala u srednjem vijeku, razvoj trgovine doveo je do većeg broja migracija stanovništva, a samim time i povećanja broja stranaca na određenom području. Tako su sve države bile primorane svoju legislativu prilagoditi promjenama vremena, najčešće su upravo zakoni o trgovcima bili kamen temeljac za kasnije širenje prava na sve strance. Kako bi omogućile vlastiti napredak, i Engleska i dalmatinske komune zakonski su regulirale određene povlastice za strane trgovce. U prvom redu bile su to mogućnosti za brzim pravnim lijekom, odnosno suđenjima na parnične i „neparnične“ dane, u Engleskoj je to uključivalo i stranu porotu. Te su se povlastice s vremenom prestale usko vezati samo uz strane trgovce, nego su se primjenjivale i šire, na sve strance i pridošlice.

Posebnost komuna svakako je bila u stalnom nastojanju očuvanja autonomije, iako su i engleski gradovi težili što većoj autonomiji, povijesne prilike su u dalmatinskim komunama autonomiju učinile nužnom za sami opstanak. Primanje stranaca ovdje je bilo temeljno vanjskopolitičko pitanje. Statuti dalmatinskih komuna često su bili nedorečeni oko postupka primanja stranaca u redove građana i tako su ostavljali prostor političkim elitama da kroje tu politiku s obzirom na političke okolnosti. Svakom se slučaju pristupalo pojedinačno, a primanje u red građana nije značilo omogućavanje sudjelovanja u institucijama vlasti. Iako je povoljna ekonomska situacija omogućavala plemićima iz zaleđa da steknu status punopravnih građana lakše nego obrtnici i radnici koji u gradove dolaze samo s kapitalom svoga znanja i rada, ni to ih nije smještalo u vladajuću elitu.

Kada se govori o zajednici kršćana i isključivosti iz nje, primjer prvenstveno Dubrovnika, ali i drugih komuna ukazuje na to da dugotrajna kohabitacija vodi do tolerancije, a potreba za

stabilnim trgovačkim vezama i ekonomskom prosperitetu nadvisuje pripadnost kršćanskoj zajednici. Iako stranci nisu mogli postati građani, kako u dalmatinskim komunama, tako i u Engleskoj, i nisu odavali povjerenje lokalnog stanovništva, ekonomska potreba izrodila je tolerancijom.

Univerzalni zaključak zapravo ne postoji, ali činjenica da su dvije u potpunosti različite društvene zajednice razvile sličan odnos prema strancima ukazuje da to da je unatoč svim društvenim i pravnim razlikama, ekonomski prosperitet i potreba za otvaranjem ipak bila glavni pokretač politike prema strancima u srednjem vijeku. Kao i danas, ove su zajednice djelovale tako da u svoje redove privuku najodličnije strance, a gnušali su se i na marginama držali strance koji nisu imali čime doprinijeti njihovu prosperitetu. Dok su privlačili spretno obrtnike, zanatlije, plemiće sa stranih teritorija, trgovce i bankare, nisu bili skloni prihvaćanju skitnica i drugih društveno neprihvatljivih stranaca. Nedostižnost statusa punopravnih građana strance i pridošlice nije nužno guralo na margine ondašnjih društava, a s obzirom na to da su mogli bez obzira na to nesmetano obavljati svoje djelatnosti. Pogotovo je to očito u dalmatinskim komunama gdje su određeni stanovnici generacijama bili habitatori. Sama činjenica da ova potpuno različita društva razvijaju mehanizme prihvaćanja stranaca ukazuje na univerzalnu potrebu za prilagodbu u skladu s povećanjem migracijskih tokova u preobražaju privredne osnovice koja je zahvatila Europu.

Premda se stranci pojavljuju u svim radovima koji obrađuju temu marginalnosti u srednjem vijeku, ipak je zbog svega navedenog nemoguće tvrditi da je biti stranac značilo biti na margini društva. Istina je da zakonska regulativa navodi na zaključak da su stranci i pridošlice bili posebna skupina, ali uvid u njihovo djelovanje u Engleskoj i dalmatinskim komunama navodi na zaključak da su bez obzira na svoj pravni status bili dio života tih zajednica, a time

i dio društva. Također je istina da ih je sigurno od domicilnog stanovništva mogao dijeliti jezik, vjera ili pak običaji, ali brojni primjeri pokazuju da biti strancem ne znači nužno biti na margini društva, odnosno asimilacija je bila moguća. Uloga zakonodavstva, i u Engleskoj i u dalmatinskim komunama, svakako je bila i zaštita, ne samo postojećeg poretka, već i svih stanovnika tog područja, stoga ne čudi nepovjerenje zakona prema strancima i pridošlicama. Istovremeno, kao što su se brojni engleski obrti oslanjali na strance, tako su se i dalmatinske komune oslanjale na priljev stanovništva iz zaleđa. Sigurno je da je pojava stranca u zatvoren društveni sustav komune unosila nepovjerenje i nemir, ali činjenica je da politiku prema strancima, odnosno njihovo prihvaćanje ili neprihvatanje ne možemo definirati zaključkom koji će vrijediti u svim situacijama. Velik je broj čimbenika koji utječu na prihvaćanje stranaca u komune, ali jasno je da su komune u svojim dvojakim svojstvima zatvorenosti – otvorenosti ipak razvile mehanizme suradnje sa strancima koji nisu utjecali na osjećaj sigurnosti koje je život u komuni pružao. Svakako je za zaključiti da iako je zakonska regulativa zbog svog primarnog cilja zaštite domaćeg stanovništva društva bila naoko zatvorena prema strancima, doprinos ekonomskom prosperitetu svakako im je otvarao vrata obje navedene zajednice. Treba napomenuti da iako je teško donijeti univerzalan zaključak, sama činjenica da su postojali uhodani mehanizmi prihvaćanja stranaca pokazuje da ova društva nisu u svojoj biti strance gurali na marginu društva, već su imala za cilj među pridošlim stanovništvom zadržati one koji su na neki način doprinosili zajednici koja ih prima.

6. Popis literature

T. Andrić, 2018, *Život u srednjovjekovnom Splitu: Svakodnevica obrtnika u 14. i 15. stoljeću*, Zagreb – Split, Hrvatski institut za povijest i Sveučilište u Splitu, 2018.

E. G. Berry, 1944, Cives Sine Suffragio in England, *The Classical Journal*, Vol. 39, br. 8, 1944, str.490-492.

I. Beuc, 1985, *Povijest institucija državne vlasti kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, Zagreb, R.O. Zrinski, 1985.

A. Birin, 2003, Pravni položaj stranaca u statutima dalmatinskih komuna, *Zb. Odsjeka povij. znan. Zavoda povij. druš. znan. Hrvat. akad. znan. umjet.*, vol. 20, 2003, str. 59-94.

W. Blockmans, P. Hoppenbrouwers, 2014, *Introduction to Medieval Europe 300 – 1500*, New York, Routledge, 2014.

J. L. Bolton, 2017. London and the Anti-Alien Legislation of 1439–40, *Resident Aliens in Later Medieval England*, ur. W. Mark Ormrod, Nicola McDonald, Craig Taylor, Turnhout, Brepols, 2017, str. 33-50.

C. W. Connel, 2015, Foreigners and Fear, *Handbook of medieval culture*, Vol. 1, ur. A. Classen, Gottingen, De Gruyter, 2015, str. 489.-536.

A. Cvitanić, 2002, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, Split, Književni krug, 2002.

M. Davies, 2019, Aliens, crafts and guilds in late medieval London, *Medieval Londoners: essays to mark the eightieth birthday of Caroline M. Barron*, ur. E. A. New, C. Steer, University of London press, 2019, str. 119.-147.

S. Dempsey, 1993, The Italian Community in London during the Reign of Edward II., *London Journal*, vol. 18, br. 1., 1993, str. 14-22.

S. F. Fabijanec, 1999. Profesionalna djelatnost zadarskih trgovaca u XIV. i XV. stoljeću, *Zbornik Odsjeka za povijesne i društvene znanosti HAZU*, vol. 17, 1999, str. 31- 60.

Z. Janeković Römer, 2004, Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera , *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba : zbornik radova sa znanstvenog kolokvija održanog 10. prosinca 2003. u Zagrebu*, ur. T. Popić, Zagreb: Hrvatski studiji, Studia Croatica, 2004. str. 21-40.

Z. Janeković Römer, 2005, Građani, stanovnici, podanici, stranci, inovjerci u srednjovjekovnom Dubrovniku, *Raukarov zbornik*, Zagreb, 2005, str.317-345.

Z. Janeković Römer, 2015, Splitski statut: ogledalo razvoja komune, *Splitski statut iz 1312. godine: Povijest i pravo*, Split, Književni krug Split, 2015.

Z. Janeković Römer, 2015, *The frame of freedom: The nobility of Dubrovnik between the middle ages and humanism*, Zagreb-Dubrovnik, HAZU, 2015.

Z. Janeković Römer, 2018, Zatvaranje dubrovačkog plemstva i vijeća u političkom i društvenom kontekstu 13. i 14. stoljeća, *Anali Dubrovnik*, 56/1, Dubrovnik, 2018, str. 87-116.

R. Jelić, 1960, Grgur Mrganić, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. 6-7, Zadar, 1960, str. 487-508.

- D. Karbić, 1991, Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. Do početka XVI. Stoljeća, *Historijski zbornik*, vol. XLIV, 1991, str. 43-76.
- K. Keechang, 2004, *Aliens in medieval law: The origins of Modern citizenship*, Cambridge University press, 2004.
- N. Klaić i I. Petricioli, 1976, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, Zadar, 1976.
- J. Kolanović, 1995, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, Zagreb, Školska knjiga, 1995.
- M. Kostrenčić, 1956, *Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava*, Zagreb, Školska knjiga, 1956.
- J. Kulischer, 1957, *Opća ekonomska povijest srednjega i novoga vijeka*, Zagreb, Kultura – Zagreb, 1957.
- Š. Kurtović, 2002, *Opća povijest prava i države: stari i srednji vijek*, Zagreb, 2002.
- B. Lambert, W.M. Ormrod, 2015, Friendly foreigners: International Warfare, Resident aliens and the Early History of Denization in England 1250.-c.1400, *English Historical Review*, Vol. CXXX No. 542, 2015, Oxford University Press, 2015, str. 1-24.
- B. Lambert, W. M. Ormrod, 2016, A matter of trust: the royal regulation of England's French residents during wartime, 1294. – 1377., *Historical research*, 2016, str. 208.-226.
- C. Le Goff et alii, 1997, *The medieval world*, London, Parkgate Books, 1997.
- C. Liddy, 2017, *Contesting the City: The Politics of Citizenship in English Towns, 1250. – 1530.*, Oxford University Press, 2017.

- J. Lučić, 1965, Jovanka Mijušković, Dodeljivanje dubrovačkog građanstva u srednjem veku, *Historijski zbornik* vol. 18, 1965, str. 332-335.
- J. Lutkin, 2016. Settled or fleeting? London's medieval immigrant community revisited, *Medieval Merchants and Money: Essays in Honour of J. L. Bolton*, ur. Martin Allen, M. Davies, University London Press, Institute of Historical Research, Zagreb, 2016, str. 137-155
- I. Majnarić, 2018, *Plemstvo zadarskog zaleđa u XIV. I XV. stoljeću*, Zadar, Sveučilište u Zadru, 2018.
- I. Majnarić, *Personal Social and Legal Statuses in Eastern Adriatic Cities: Normans and Practices of Zadar in the Mid -14th Century*, u procesu objave
- J. Mackman, W. M. Ormrod, 2017. Resident Aliens in later medieval England, *Resident Aliens in Later Medieval England*, ur. W. Mark Ormrod, Nicola McDonald, Craig Taylor, Turnhout, Brepols, 2017, str. 3 – 32.
- J. Mijušković Kalić, 2006, Dodeljivanje dubrovačkog građanstva u srednjem veku, *Evropa i Srbi*, Beograd, Istorijski institut, 2006, str. 323-368.
- R. I. Moore, 2007, *The formation od persecuting sciety: Authority and Deviance in Western Europe 950. – 1250.*, Blackwell publishing, Oxford, 2007.
- Povijest Hrvata, 2003. – *Povijest Hrvata. Srednji vijek*, Prva knjiga, ur. F. Šanjek, Zagreb, Školska knjiga, 2003.
- T. Raukar, 2007, *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku*, Split, Književni krug Split, 2007.

M. Rubin, 2020, *Cities of strangers: making Lives in Medieval Europe*, Cambridge University Press, 2020.

L. Steindorff, 1986, Stari svijet i novo doba. O formiranju komune na istočnoj obali Jadrana, *Starohrvatska prosvjeta*, br. 16, 1986, str. 141-152.

L. Steindorff, 2015, Pravo kao sredstvo stvaranja gradskog identiteta. Slučaj dalmatinskih gradova, *Splitski statut iz 1312. godine: Povijest i pravo*, Split, Književni krug Split, 2015.

Towns and cities of the Croatian middle ages, 2014, ur. I. Benyovsky Latin i Z. Pešorda Vardić, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2014.

7. Popis izvora

Statut grada Dubronika, 2002.- Statut grada Dubrovnika, Dubrovnik, Državni arhiv, 2002.

Statut grada Splita, 1987. – Statut grada Splita. Srednjovjekovno pravo Splita, ur. V. Risimondo, II. (dotjerano) izdanje, Split: Književni krug, 1987.

Zadarski statut, 1997. – Zadarski statut sa svim reformacijama odnosno novim uredbama donesenima do godine 1563., ur. J. Kolanović i M. Križman, Zadar, 1997.

Korčulanski statut, 1195, Statut grada i otoka Korčule (1214-1265), Split, Književni krug, 1995.

8. Popis internet stranica

<https://www.englishimmigrants.com/page> (21:40, 17.9.2020.)

9. Popis slika

Slika 1: Prikaz scene srednjovjekovnog sajma, Preuzeto s poveznice:

<https://www.ancient.eu/image/9760/late-medieval-market-scene/> (21.5. 2020. 2:16).

Slika 2: Prikaz srednjovjekovnog Londona, Preuzeto s poveznice:

<https://www.winchester.ac.uk/news-and-events/events/event-items/early-medieval-london-from-market-to-metropolis.php> (1.6., 19:17).

Slika 3: Leadhall Market, Preuzeto s poveznice:

https://en.wikipedia.org/wiki/Leadenhall_Market#/media/File:Leadenhall_Market_entrance_Illustrated_London_New_1881.jpg (3.6. 2020, 18:53).

Slika 4: Prikaz okolnosti u kojima nastaju statuti dalmatinskih gradova na lenti vremena, izradila autorica na temelju navedene literature

Slika 5: Fotografija dijela sadržaja splitskog statuta Preuzeto iz: Statut grada Splita, 1987. – Statut grada Splita. Srednjovjekovno pravo Splita, ur. V. Risimondo, II. (dotjerano) izdanje, Split: Književni krug, 1987.

10. Popis grafikona

Grafikon 1. Statistički prikaz izdanih denization letters u razdoblju od 1380. – 1509. Godine, preuzeto s: <http://englandsimmigrants.com/> (1.6. 2020. 19:02)

Grafikon 2: Pravna klasifikacija splitskog obrtničkog sloja prema notarskim spisima 1443. – 1449. godine, izradila autorica prema podacima iz T. Andrić, 2018, Život u srednjovjekovnom Splitu: Svakodnevnica obrtnika u 14. i 15. stoljeću, Zagreb – Split, Hrvatski institut za povijest i Sveučilište u Splitu, 2018. str. 66.

Grafikon 3: Prikaz splitskih notarskih izvora o pravnoj klasifikaciji pučana 1443. -1453., , izradila autorica prema podacima iz T. Andrić, 2018, Život u srednjovjekovnom Splitu: Svakodnevnica obrtnika u 14. i 15. stoljeću, Zagreb – Split, Hrvatski institut za povijest i Sveučilište u Splitu, 2018. str. 40.

11. Popis karata i tablica

Karta 1: Prikaz srednjovjekovnih trgovačkih ruta, preuzeto s:
<https://www.ancient.eu/image/9759/late-medieval-land--maritime-trade-routes/> (21.5.2020. 2:14)

Tablica 1: Nacionalna pripadnost pridošlica u Londonu 1330. -1550. Preuzeto iz: J. Lutkin, 2016. Settled or fleeting? London's medieval immigrant community revisited, *Medieval Merchants and Money: Essays in Honour of J. L. Bolton*, ur. Martin Allen, M. Davies, University London Press, Institute of Historical Research, Zagreb, 2016, str. 146.

Tablica 2. Uvjeti za stjecanje građanstva u statutima dalmatinskih gradova, popunjena sadržajem iz statute dalmatinskih gradova navedenih u popisu literature

12. Sažetak

Ovaj diplomski rad bavi se pitanjem stranaca i pridošlica u razdoblju srednjega vijeka. Najprije iz kuta pripadnosti Katoličkoj crkvi kao mjerilu pripadnosti višem od svjetovnih vlasti. Temeljna usporedba rada odnosi se na položaj stranaca i pridošlica u Engleskoj kao višoj, državnoj instanci nasuprot gradske vlasti dalmatinskih komuna. S jedne strane, pitanje se promatra iz pravnog aspekta, odnosno zakonskih regulacija koje su na razne načine ograničavale strance. S druge strane, pokušava se uvidom privredne djelatnosti stranaca kroz prizmu pojedinih slučajeva ispitati koliko je zakonska regulacija odgovarala zbilji. Rad odgovara na pitanje jesu li stranci bili vitalni dio ovih dvaju društvenih uređenja ili su pak bili na margini tih društava.

Ključne riječi: srednji vijek, stranci, pridošlice, *denization*, statuti, trgovina, trgovci, građanstvo,

13. Summary

This thesis deals with the issue of foreigners and newcomers in the Middle Ages. Firstly, from the aspect of affiliation to the Catholic Church as a criterion for belonging to the upper class of secular authorities. Moreover, the fundamental comparison of this work relates to the position of foreigners and newcomers in England, a superior state instance, as opposed to the city authorities of Dalmatian communities. On the one hand, this issue is approached from legal aspect, or legal regulations that limited foreigners in various ways. On the other hand, through insight of foreigners' individual economic activities, it was investigated to what extent legal regulations corresponded to the real situation. This thesis answers the question of whether the foreigners played crucial role in the two social systems, or they were on the margins of these societies.

Key words: the Middle Ages, foreigners, newcomers, denization, statutes, commerce, merchants, citizenry